

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Emma Andreasson

Begränsning av skadeståndsansvar i kommersiella avtalsförhållanden

- med särskilt fokus på en parts underlägsna ställning

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Ola Svensson

Termin: HT 2022

Innehåll

SUMMARY	4
SAMMANFATTNING.....	6
FÖRKORTNINGAR.....	8
1 INLEDNING.....	9
1.1 Bakgrund.....	9
1.2 Syfte och frågeställningar	10
1.3 Avgränsningar	10
1.4 Metod och material.....	11
1.5 Disposition.....	13
1.6 Forskningsläge.....	13
1.7 Terminologi.....	14
2 OSKÄLIGHET ENLIGT AVTL.....	15
2.1 Ogiltighet och jämkning enligt AvtL.....	15
2.2 Tillämpning av 36 § AvtL	16
2.2.1 Omständigheter vid avtalets ingående.....	17
2.2.2 Omständigheter efter avtalets ingående.....	18
2.2.3 Avtalsinnehållet.....	18
2.2.4 Omständigheterna i övrigt.....	19
2.2.5 Rättsföljden	20
3 OSKÄLIGHET ENLIGT AVLN	21
3.1 Allmänt	21
3.2 Oskälighetsbedömningen	21
4 UNDERLÄGSEN STÄLLNING	23
4.1 Uttalanden i förarbeten.....	23
4.2 Innebörden av underlägsen ställning	23
4.3 Tillämpning av 36 § AvtL med fokus på underlägsen ställning i praxis	25
4.4 Tillämpning av AVLN med fokus på underlägsen ställning i praxis 27	

5	ANSVARSBEGRÄNSNINGAR	29
5.1	Dispositiv rätt	29
5.2	Ansvarsbegränsningar och 36 § AvtL	29
5.3	Ansvarsbegränsningar i praxis	33
5.3.1	NJA 1979 s. 483	33
5.3.2	MD 1995:3	35
5.3.3	KPMG-domen	35
5.3.4	NJA 2017 s. 113	38
5.3.5	NJA 2022 s. 354	39
5.4	Grov vårdslöshet.....	41
6	ANALYS OCH SLUTSATSER	42
6.1	Analys.....	42
6.2	Slutsatser	50
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	53

Summary

Agreement clauses used in commercial contracts can be considered unreasonable in accordance with section 36 in the Contracts Act. In accordance with the paragraphs in the Terms of Contract between Tradesmen Act, the further use of such unreasonable clauses can also be forbidden. The application of section 36 in the Contracts Act, and the sections in the Terms of Contract between Tradesmen Act, shall be done with consideration to whether or not one of the contracting parties have an inferior position in the contractual relationship. Section 36 in the Contracts Act, as well as the sections in the Terms of Contract between Tradesmen Act, is applicable on multiple types of contractual clauses. However in this essay, the application is only analyzed in regards to limitation of liability clauses. A part from analyzing when a limitation of liability clause can be deemed unreasonable in a contractual relationship between two companies, this essay has also focused on investigating how the assessment, whether or not the limitation of liability clause is unreasonable, is affected by the fact that one of the parties is considered having an inferior position in the contractual relationship.

The case law regarding the application of section 36 in the Contracts Act have usually been described as fragmented. Despite that, this essay has shown that the Swedish courts have pointed out some circumstances that should be considered when making the assessment whether or not a limitation of liability clause is unreasonable. First and foremost, consideration shall be taken to whether or not the limitation of liability clause means that the risk allocation between the parties is unreasonable. In order to determine if the risk allocation is unreasonable, the following circumstances should primarily be considered, the interest of the parties in regards to wanting to minimize risks associated with their businesses, if the risks can be minimized in another way than by a limitation of liability clause, the parties' ability to acquire sufficient insurance coverage, whether or not one of the parties has been in breach of one of the central parts of the commitment made by that party in the agreement, and the level of negligence. The fees paid under an agreement can also be of relevance in the assessment. Even though the Swedish courts have pointed out which circumstances primarily shall be considered in regards to the assessment of a limitation of liability clause, it is still unclear how actual circumstances, in an individual case, shall be assessed. However, this has to be considered a common difficulty for the Swedish courts in regards to section 36 in the Contracts Act. In regards to what can be considered as a reasonable amount that the liability in an agreement is limited to, no definitive conclusion can be made. However, it has been indicated that a limitation of liability amounting to approximately 10-25 times the fees paid in a contractual relationships could be considered a reasonable amount. In addition to this, an amount corresponding to ten Swedish price base amounts, could be considered too low.

There have been no cases where a limitation of liability clause has been considered unreasonable at the same time as one of the parties having an inferior position in the contractual relationship. On the basis of the afore-mentioned, no clear conclusions can be made regarding how a contractual party's inferior position affects the assessment of the reasonability of a limitation of liability clause. Instead, the analysis in this essay of how a party's inferior position affects the assessment of a limitation of liability clause is made against the background of circumstances considered in cases regarding other types of contractual clauses. Such cases have shown that circumstances such as if the agreement has been drafted by one of the parties alone, or if the superior party has a one-sided opportunity to amend the contractual clauses, shall be considered in regards to a contractual party's inferior position. In addition to the circumstances mentioned above, this essay has pointed out that the bar should be set lower in regards to the assessment of limitation of liability clauses, if one of the parties has an inferior position.

Sammanfattning

Kommersiella avtalsvillkor kan på grund av oskälighet jämkas eller lämnas utan avseende mot bakgrund av 36 § AvtL. Enligt AVLN kan sådana avtalsvillkor även förbjudas på marknadsrättslig grund. Vid tillämpningen av 36 § AvtL samt AVLN ska särskild hänsyn tas till om en part intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. De aktuella lagrummen kan tillämpas på flera olika typer av avtalsvillkor. Fokus för denna uppsats är dock när avtalsvillkor som begränsar en parts skadeståndsansvar kan anses oskäliga i kommersiella avtalsförhållanden. Förutom att undersöka när ett ansvarsbegränsande avtalsvillkor kan anses oskäligt i ett kommersiellt avtalsförhållande, syftar uppsatsen även till att undersöka i vilken mån denna bedömning påverkas av att en part intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet.

Den generella tillämpningen av 36 § AvtL har i doktrin beskrivits som splitt-rad. Uppsatsen har dock visat att tillämpningen av 36 § AvtL avseende ansvarsbegränsningar i praxis har, på ett relativt tydligt vis, pekat på vilka omständigheter som ska beaktas vid prövningen av om en ansvarsbegränsning ska anses oskälig. Vid bedömningen av skäligheten i en ansvarsbegränsning ska utgångspunkten för bedömningen vara huruvida riskfördelningen mellan parterna är rimlig eller inte. För att utröna detta ska främst följande omständigheter beaktas, parternas respektive intresse av att minimera risker i sin verksamhet, om riskminimering kan göras på annat vis än genom en ansvarsbegränsning, parternas möjlighet till försäkringsskydd, om ena parten har brutit mot ett centralt åtagande, samt graden av oaktsamhet. Förhållandet mellan ett arvode och en ansvarsbegränsning kan också ha betydelse. Det som dock inte kan anses lika klarlagt är hur olika individuella omständigheter ska värderas i oskälighetsbedömningen i enskilda fall. Detta får dock anses vara en generell utmaning för domstolarna avseende tillämpningen av 36 § AvtL som inte är begränsad till prövningen av ansvarsbegränsningar. I uppsatsen berörs även frågan om vilken beloppsnivå som kan anses vara skälig för en ansvarsbegränsning. Mot bakgrund av praxis kan ingen konkret slutsats dras kring vad som skulle vara en generellt accepterad nivå för en ansvarsbegränsning utan detta kan variera från fall till fall. Det har dock indikerats att en beloppsbegränsning om cirka 10-25 gånger arvodet för ett uppdragsförhållanden skulle kunna anses vara rimlig, samt att en begränsning om tio prisbasbelopp kan framstå som låg.

Inte i något mål som prövats har situationen förelegat att en ansvarsbegränsning ansetts oskälig i kombination med att en part har intagit en underlägsen ställning. Det är därför svårt att dra konkreta slutsatser kring i vilken mån en parts underlägsna ställning påverkar bedömningen av ansvarsbegränsningar. Istället utgår diskussionen i uppsatsen avseende en parts underlägsna ställning ifrån vilka omständigheter som har beaktats i mål avseende andra typer av avtalsvillkor. De omständigheter som i sådana fall främst har beaktats är om avtalet ensidigt har utformats av den starkare parten, eller om den starkare

parten ensidigt har förbehållit sig rätten att ändra avtalsvillkoren. Ytterligare en aspekt som lyfts fram i diskussionen i uppsatsen är att kraven generellt borde anses lägre ställda för att en ansvarsbegränsning ska anses vara oskälig om en part intar en underlägsen ställning.

Förkortningar

AVLN	Lag (1984:292) om avtalsvillkor mellan näringsidkare
AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
DCFR	Draft Common Frame of Reference
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk Tidskrift
KPMG-domen	Skiljedom mellan KPMG och Profilgruppen, meddelad i Stockholm den 22 december 2010
KöpL	Köplag (1990:931)
MD	Marknadsdomstolen (numera Patent- och marknadsdomstolen)
PECL	Principles of European Contract Law
PMD	Patent- och marknadsdomstolen
Prop.	Proposition
SkbrL	Lag (1936:81) om skuldebrev
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
UNIDROIT Principles	UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts

1 Inledning

1.1 Bakgrund

År 1976 infördes generalklausulen 36 § i AvtL.¹ I och med införandet av 36 § AvtL upphävdes flera andra civilrättsliga generalklausuler i exempelvis SkbrL och lagen (1915:219) om avbetalningsköp.² Införandet av 36 § AvtL gav domstolarna utökad möjlighet att jämka och åsidosätta oskäligen avtalsvillkor, jämfört med de möjligheter som tidigare funnits enligt exempelvis 8 § SkbrL.³ Trots att det ursprungliga syftet med införandet av 36 § AvtL var ett förstärkt konsumentskydd, är tillämpningen av paragrafen inte begränsad till konsumentförhållanden utan 36 § AvtL är tillämplig även i kommersiella avtalsförhållanden.⁴ Utöver 36 § AvtL reglerar även AVLN oskäligen avtalsvillkor i kommersiella förhållanden. Enligt AVLN kan dock inte avtalsvillkor jämkas eller åsidosättas, istället kan oskäligen avtalsvillkor förbjudas av PMD.⁵ Det framgår av både 36 § AvtL och AVLN att särskild hänsyn ska tas till om ena parten i ett avtalsförhållande intar en underlägsen ställning, antingen i egenskap av konsument eller om parten i övrigt intar en underlägsen ställning.⁶ I kommersiella avtalsförhållanden kan därför två kategorier för tillämpningen av 36 § AvtL samt AVLN urskiljas, avtalsförhållanden där ena parten intar en underlägsen ställning samt avtalsförhållanden med jämbördiga parter.⁷

Parters intresse av att tillvarata sina egna intressen, framförallt i kommersiella förhållanden, kan ta sig uttryck i att parter vill begränsa de ekonomiska risker som kan vara förknippade med ett avtalsförhållande.⁸ I avtalsförhållanden är det därför vanligt förekommande med avtalsvillkor som begränsar parters ansvar.⁹ Sådana begränsningar kan avse friskrivning från alla eller vissa typer av avtalsbrott, begränsning av påföljder till följd av ett avtalsbrott eller avseende egenskaper för en avtalad prestation.¹⁰ I vissa fall kan dock sådana friskrivningar anses oskäligen, vilket kan föranleda en tillämpning av 36 § AvtL eller AVLN.¹¹ Frågan om oskäligen ansvarsbegränsningar i kommersiella avtalsförhållanden aktualiserades nyligen genom NJA 2022 s. 354. Avgörandet är det första från HD avseende ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden på flera år och avgörandet ger därför ny ledning i hur bedömningen av

---

¹ Ramberg och Ramberg (2019) s. 148.

² Prop. 1975/76:81 s. 1-5.

³ Norlén (2004) s. 29.

⁴ SOU 1974:83 s. 25; Bernitz (2018) s. 171-172.

⁵ 1 § AVLN.

⁶ Se ordalydelse i 36 § AvtL.

⁷ Bernitz (2018) s. 171-172; 1 § AVLN.

⁸ Lundmark (1996) s. 77.

⁹ Lundmark (1996) s. 15.

¹⁰ Ramberg och Ramberg (2019) s. 277.

¹¹ Se exempelvis KPMG-domen och MD 1995:3.

ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden ska göras. Mot bakgrund av att ansvarsbegränsningar är vanligt förekommande, framförallt i kommersiella förhållanden, är det av intresse att undersöka i vilka fall ansvarsbegränsningar kan anses oskäligen i kommersiella förhållanden. Eftersom särskild hänsyn ska tas till om en part intar en underlägsen ställning är det också av intresse att särskilt fokusera på hur en parts underlägsna ställning kan påverka bedömningen av skäligheten i ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka när avtalsvillkor som begränsar skadeståndsansvar kan anses oskäligen i kommersiella avtalsförhållanden. I uppsatsen kommer även särskilt fokus att läggas vid en parts underlägsna ställning och hur det påverkar bedömningen av skäligheten i ansvarsbegränsningar i kommersiella avtalsförhållanden.

För att uppnå syftet med uppsatsen kommer två frågeställningar att besvaras;

- När kan ett avtalsvillkor som begränsar skadeståndsansvar anses oskäligt i ett kommersiellt avtalsförhållande?
- I vilken mån påverkas oskälighetsbedömningen avseende en ansvarsbegränsning i ett kommersiellt förhållande av att en part anses inta en underlägsen ställning?

1.3 Avgränsningar

Denna uppsats behandlar primärt 36 § AvtL men AVLN berörs även eftersom lagen är av betydelse vid undersökningen av avtalsvilkors oskälighet. Tillämpningen av AVLN, avseende bedömningen av oskälighet i avtalsvillkor, kan även vara av relevans för tillämpningen av 36 § AvtL, och vice versa. Denna uppsats syftar inte till att göra en fullständig utredning av varken bakgrunden till, eller den generella tillämpningen av, 36 § AvtL eller AVLN. En grundläggande utredning av dessa områden görs dock med hänsyn till de tids- och utrymmesbegränsningar denna uppsats har. 36 § AvtL kan tillämpas på i princip alla avtalsvillkor som anses oskäligen, både i konsumentförhållanden och kommersiella förhållanden. Då fokus för uppsatsen är att undersöka kommersiella avtalsförhållanden avser majoriteten av de rättsfall som presenteras i uppsatsen kommersiella förhållanden. Vissa rättsfall som avser konsumentförhållanden, och som kan antas ha betydelse även för kommersiella förhållanden, presenteras dock. I denna uppsats ligger fokus på ansvarsbegränsande avtalsvillkor, vilket innebär att utredningen i uppsatsen inte avser andra typer av avtalsvillkor. I kapitel 4 refereras dock rättsfall som avser andra typer av avtalsvillkor för att presentera begreppet underlägsen ställning, samt hur en parts underlägsna ställning har påverkat utfallen i målen. Eftersom uppsatsens

syfte är att undersöka i vilken mån en parts underlägsna ställning påverkar bedömningen av ansvarsbegränsningar finns inte utrymme för att göra en fullständig utredning av begreppet underlägsen ställning. Uttalanden i förarbeten samt relevant praxis avseende begreppet behandlas i uppsatsen, dock i begränsad omfattning. Utredningen görs i sådan omfattning att den ger en introduktion till begreppet, men fokus ligger på att ge en grund till diskussionen kring hur en parts underlägsna ställning påverkar bedömningen av ansvarsbegränsningar. Vidare avser uppsatsen inte att fullständigt utreda hur bedömningen av om en part anses inta en underlägsen ställning eller inte går till. Även om en utredning av på vilka grunder en part kan anses inta en underlägsen ställning inte är uppsatsen syfte, är dock en sådan utredning i viss mån ändå nödvändig. Detta mot bakgrund av att de omständigheter som ska beaktas avseende om en part intar en underlägsen ställning eller inte, i vissa fall kan överlappa med de omständigheter som är avgörande för att anse ett avtalsvillkor som oskäligt i samband med att en part redan har konstaterats inta en underlägsen ställning. Det kan även vara viktigt för förståelsen av begreppet att redogöra för dessa omständigheter. I den mån det är av relevans för uppsatsen syfte, med hänsyn till den begränsning av uppsatsens omfång som föreligger, berörs därför detta ämne i kapitel 4 samt kapitel 6.

Som nämnts i avsnitt 1.1 ovan kan begränsning av ansvar göras på olika vis och avse olika typ av ansvar. Denna uppsats avgränsas på så sätt att enbart avtalsvillkor som begränsar skadeståndsansvar undersöks. För att synliggöra vissa principer och bedömningsfrågor som är av relevans för bedömningen av skadeståndsbegränsande avtalsvillkor presenteras dock även vissa rättsfall som avser andra typer av ansvarsbegränsningar. I uppsatsens utredning avseende ansvarsbegränsningar tas enbart hänsyn till svensk lagstiftning. Det innebär att internationella regler, såsom exempelvis UNIDROIT Principles, inte behandlas.

1.4 Metod och material

I uppsatsen används en rättsdogmatisk metod. Metoden syftar huvudsakligen till att finna lösningar på juridiska problem, vilket är i linje med uppsatsens syfte. Den rättsdogmatiska metoden utgår vanligtvis från de traditionella rättskällorna.¹² Inom den rättsdogmatiska metoden anses det även finnas utrymme för att göra en kritisk analys av det som framkommer under utredningen.¹³ I det avslutande kapitlet i uppsatsen ges därför utrymme till en kritisk diskussion avseende det som framkommit i övriga, utredande kapitel.

Mot bakgrund av att en rättsdogmatisk metod används i uppsatsen är rättskäl-
leläran utgångspunkten för det material som används i uppsatsen. Rättskäl-
läran anses utgå ifrån lagrum, förarbeten, praxis samt doktrin.¹⁴ De mest

---

¹² Kleineman (2018) s. 21.

¹³ Kleineman (2018) s. 39 samt Sandgren (2005) s. 649-655.

¹⁴ Bernitz m.fl. (2017) s. 30-32.

centrala lagrummen för uppsatsen är 36 § AvtL och bestämmelserna i AVLN. Förutom aktuella lagrum ges även förarbeten stort utrymme i uppsatsen då bakgrunden till lagrummen, samt vägledningen för tillämpningen av dessa, är av stor relevans för uppsatsens ämne och syfte. Mot bakgrund av att de aktuella lagrummen är av bred karaktär spelar förarbeten en viktig roll för utredningen av den tänka tillämpningen av lagrummen. Den faktiska tillämpningen beskrivs med hjälp av praxis. Avgöranden från HD samt dåvarande MD används uteslutande i uppsatsen, med undantag för en skiljedom som får anses ha haft stor betydelse för bedömningen av ansvarsbegränsningar i kommersiella avtalsförhållanden. Den praxis som finns avseende ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden är dock mycket begränsad i relation till en parts underlägsna ställning. Därför utgör praxis som generellt rör ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden respektive praxis som rör en parts underlägsna ställning, avseende andra avtalsvillkor än ansvarsbegränsningar, utgångspunkten i detta avseende. De refererade avgörandena inom dessa områden utgör sedan ledning för den diskussion som förs i det avslutande kapitlet om ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden i relation till en parts underlägsna ställning. Doktrin är även en viktig rättskälla i uppsatsen, framförallt eftersom 36 § AvtL är en generalklausul som ger stort utrymme för bedömningsfrågor. Doktrin har därför en central roll i kartläggningen av tillämpningen av de aktuella lagrummen samt för att utreda hur lagrummen skulle kunna tillämpas i olika situationer. Att de aktuella lagrummen ger ett stort utrymme för individuella bedömningar har även präglat den praxis som finns inom området. Doktrin kan därför bidra med ledning för tillämpningen av de aktuella lagrummen i den mån relevant praxis saknas, alternativt när den praxis som finns är svår att utläsa mönster för tillämpningen ur.

Något kort ska sägas om bakgrunden till valet att inkludera en skiljedom som material i uppsatsen. Som utgångspunkt kan konstateras att skiljedomen inte är prejudicerande. Den aktuella skiljedomen, som blev offentlig genom att den klandrades, får dock anses ha haft stor betydelse på området för oskäligen ansvarsbegränsningar. Skiljenämnden i det aktuella fallet utgjordes av Stefan Lindskog, dåvarande justitieråd i HD, Eric Runesson och Axel Calissendorf, som båda vid tiden för skiljedomen arbetade som advokater. Uppenbara likheter finns i de omständigheter som skiljenämnden beaktade i KPMG-domen samt de omständigheter som HD lyfte fram i NJA 2022 s. 354. Poängteras kan att Eric Runesson, som var en av skiljemännen, även var ett av tre justitieråd som avgjorde målet i NJA 2022 s. 354.

I uppsatsen har, som ovan nämnts, både avgöranden från HD samt dåvarande MD använts som underlag till den diskussion kring ansvarsbegränsningar som förs i det avslutande kapitlet i uppsatsen. Viktigt att komma ihåg är att medan 36 § AvtL är en civilrättslig bestämmelse är AVLN en marknadsrättslig lagstiftning. Detta hindrar dock inte att avgöranden baserade på antingen 36 § AvtL eller AVLN kan ha betydelse för tillämpningen av respektive lagrum. I förarbeten till 36 § AvtL pekade föredragen på att man genom

införandet av 36 § AvtL skulle uppnå större parallellitet mellan den civilrättsliga och den näringsrättsliga regleringen. Föredraganden poängterade dock att domstolarna även kan tillämpa 36 § AvtL på sådana avtalsvillkor som inte redan förbjudits av MD.¹⁵ Claes-Robert von Post anför i sin avhandling att det framstår som troligt att om MD förbjuder ett avtalsvillkor mot bakgrund av att villkoret anses vara oskäligt enligt AVLN, skulle HD förmodligen anse samma avtalsvillkor vara oskäligt med stöd av 36 § AvtL. Von Post menar att motsatsen, att MD skulle förbjuda ett avtalsvillkor mot bakgrund av att HD ansett ett avtalsvillkor vara oskäligt enligt 36 § AvtL, inte framstår som lika självklart.¹⁶ Eftersom uppsatsen syftar till att utröna när en ansvarsbegränsning kan vara oskälig anses både praxis från HD, avseende 36 § AvtL, och dåvarande MD, avseende AVLN, relevant för uppsatsen. Värt att notera är att detta inte innebär att uppsatsen i någon mån avser att hävda att HD respektive PMD är bundna av varandras avgörande avseende oskälighet enligt 36 § AvtL respektive AVLN.

1.5 Disposition

Uppsatsen huvuddel inleds med en övergripande beskrivning av 36 § AvtL i kapitel 2. Kapitlet berör inledningsvis bakgrunden till införandet av generalklausulen. Därefter beskrivs tillämpningen av 36 § AvtL och en närmare beskrivning görs av rekvisiten för tillämpningen av paragrafen. Avslutningsvis beskrivs kortfattat rättsföljden av att ett avtalsvillkor anses vara oskäligt. Kapitel 3 behandlar AVLN och kapitlet inleds med bakgrunden till införandet av lagen. Därefter beskrivs oskälighetsbedömningen enligt AVLN. I kapitel 4 ligger fokus på begreppet underlägsen ställning. Uttalanden i förarbeten berörs inledningsvis vilket följs av en närmare beskrivning av begreppet utifrån framförallt doktrin. Därefter behandlas tillämpningen av 36 § AvtL respektive AVLN i praxis avseende en parts underlägsna ställning. Kapitel 5 behandlar ansvarsbegränsningar. Kapitlet inleds med ett avsnitt som behandlar dispositiv rätt på området. Därför görs en allmän beskrivning av ansvarsbegränsningar där fokus ligger på relationen mellan ansvarsbegränsningar och 36 § AvtL. Vidare behandlar kapitel 5 den praxis som finns avseende ansvarsbegränsningar med hänsyn till 36 § AvtL samt AVLN. Kapitlet avslutas med en kort redogörelse för i vilken mån grov vårdslöshet påverkar bedömningen av ansvarsbegränsningar. Uppsatsen avslutas med en analys av det som presenterats i uppsatsen samt slutsatserna som kan dras utifrån uppsatsen.

1.6 Forskningsläge

Inom området för 36 § AvtL finns några verk som ska uppmärksammas i det följande. Claes-Robert von Posts avhandling *Studier kring 36 § avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden* studerar 36 § AvtL i

---

¹⁵ NJA II 1976 s. 247.

¹⁶ von Post (1999) s. 133-135.

relation till kommersiella avtalsförhållanden. Avhandlingen utgår i stor del från förarbeten och praxis men innehåller även reflektioner från författaren. Utöver von Post har även Andreas Norlén skrivit en avhandling om 36 § AvtL, *Oskälighet och 36 § avtalslagen*. Inom området för ansvarsbegränsningar får Thorsten Lundmarks avhandling *Friskrivningsklausuler – giltighet och räckvidd* anses ha stor relevans. Fokus för Lundmarks avhandling ligger på friskrivning i kommersiella avtal om köp av lös egendom.

Det finns ett antal examensarbeten som behandlar en parts underlägsna ställning i förhållande till 36 § AvtL samt AVLN. Det finns även examensarbeten som undersöker ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden samt konsumentförhållanden. Till min kännedom har inget examensarbete tidigare behandlat ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden, med särskilt fokus på en parts underlägsna ställning. Mot bakgrund av att ansvarsbegränsningar i praktiken är en viktig del av kommersiella avtal, samt att det framstår som sannolikt att frågan om en parts underlägsna ställning kan uppkomma i praktiken, kan denna uppsats bistå med en relevant utredning av området.

1.7 Terminologi

Olika begrepp kan användas för att beskriva friskrivning från skadeståndsansvar. Enligt SOU 1974:83 benämns friskrivning från skadeståndsansvar ofta som *ansvarsfriskrivningar*. Sådana avtalsvillkor som istället begränsar skadeståndsansvaret benämns istället *ansvarsbegränsningar* enligt utredningen. Sådana friskrivningar kan begränsa själva skadeståndsbeloppet men det kan även avse andra begränsningar av skadeståndet, exempelvis begränsning av ansvar för indirekt skada, följdskada eller allmän förmögenhetsskada.¹⁷ Både ansvarsfriskrivning och ansvarsbegränsning räknas som en del av påföljdsfriskrivningar. Sådana friskrivningar som leder till att en part inte kan utkräva påföljd, eller enbart vissa typer av påföljder, som en följd av ett avtalsbrott, benämns som påföljdsfriskrivningar.¹⁸ I uppsatsen kommer benämningen *ansvarsbegränsning* framöver användas för alla typer av friskrivningar från skadeståndsansvar, samt begränsningar av skadeståndsansvar. I förarbeten till 36 § AvtL, samt i vissa rättsfall och artiklar, särskiljs dock begreppen friskrivning och begränsning. I vissa sammanhang kommer därför en sådan terminologi att användas för att bättre spegla det refererade materialet.

---

¹⁷ SOU 1974:83 s. 174-175 samt s. 183.

¹⁸ Lundmark (1996) s. 37.

2 Oskälighet enligt AvtL

2.1 Ogiltighet och jämkning enligt AvtL

I AvtL reglerar 3 kap. rättshandlingars ogiltighet. Ogiltighetsreglerna i 28-33 §§ AvtL reglerar situationer då omständigheter vid avtalets ingående har föranlett ogiltigheten. Exempelvis behandlas grovt tvång i 28 §, ocker i 31 § samt förfaranden i strid mot tro och heder i 33 §. I 3 kap. AvtL finns även 36 § som även behandlar situationen då omständigheter vid avtalets ingående föranleder ogiltighet. 36 § AvtL reglerar också situationer då förhållanden som inträffat efter avtalets ingående föranleder ogiltighet, samt avtalsvillkor som anses vara oskäligen i sig.¹⁹

Både 33 § och 36 § AvtL anses vara generalklausuler men rekvisiten för tillämpningen av paragraferna är olika. Enligt 33 § AvtL måste en rättshandling ha tillkommit på sådant sätt att det skulle strida mot tro och heder att återropa rättshandlingen för att paragrafen ska kunna tillämpas. Utöver detta måste även den, gentemot vilken rättshandlingen företogs, ha ägt vetskap om att det skulle strida mot tro och heder att återropa rättshandlingen. Tillämpningen av 36 § AvtL skiljer sig från 33 § AvtL på så sätt att 36 § AvtL saknar tydliga rekvisit.²⁰ HD anförde i NJA 2017 s. 113 att 36 § AvtL kan tillämpas i de situationer som inte är så kvalificerade att det kan anses föreligga tvång, svek, ocker eller förfaranden som strider mot tro och heder.²¹ Enligt 36 § AvtL får avtalsvillkor jämkas eller lämnas utan avseende om avtalsvillkoret är oskäligt. Denna bedömning ska ske med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheterna vid avtalets tillkomst, förhållanden som inträffat efter avtalets ingående samt omständigheterna i övrigt. Vid oskälighetsprövningen ska det särskilt beaktas om det finns ett behov av skydd på grund av att en part är en konsument, eller om parten i övrigt intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet.²²

I förarbeten till införandet av 36 § AvtL i mitten av 1970-talet lyfts konsumentskyddet fram som en orsak till införandet av generalklausulen. Föredraganden diskuterar förhållandet mellan den då gällande avtalsvillkorlagen och den nya generalklausulen och anger att de olika bestämmelserna kompletterar varandra i förhållande till konsumentskyddet. Gällande generalklausulens tillämpningsområde i kommersiella förhållanden anger föredraganden dels att det finns behov av skydd för andra grupper än konsumenter, dels att det finns behov av möjligheten att kunna jämkas avtalsvillkor som är otillbörliga även för det fall då ingen av parterna är konsument. Som exempel på grupper som har ett ytterligare behov av skydd anger föredraganden

---

¹⁹ Ramberg och Ramberg (2019) s. 137.

²⁰ André (1986) s. 526-527; 3 kap. AvtL.

²¹ NJA 2017 s. 113.

²² 36 § AvtL.

lantbrukare, fiskare, skogsarbetare samt hantverkare. Som skäl för att det finns behov av en möjlighet att kunna jämka otillbörliga avtalsvillkor pekar föredraganden på den breda användningen av standardavtal. Föredraganden menar att det kan finnas tillfällen då en part i ett avtalsförhållande i princip är pressad att godkänna standardvillkor som utarbetats av motparten.²³ Uttalanden i förarbeten avseende underlägsen ställning i kommersiella förhållanden kommer vidare beskrivas i avsnitt 4.1.

2.2 Tillämpning av 36 § AvtL

36 § AvtL tillämpningsområde är, som ovan angetts, inte begränsad till enbart konsumentförhållanden där en part är näringsidkare och motparten är en konsument. Generalklausulen kan även tillämpas på partsförhållanden där båda parter är näringsidkare, antingen i det fall då en av parterna intar en underlägsen ställning eller då parterna anses vara jämbördiga.²⁴ Bedömningen av huruvida ett avtalsvillkor är oskäligt skiljer sig åt beroende på om oskäligheten kan antas bero på omständigheter vid avtalets ingående, omständigheter efter avtalets ingående eller avtalsvillkoret i sig. Tillämpningen av 36 § har dock beskrivits i doktrin som svår att utläsa generella mönster ur. Mathias André har i en artikel försökt urskilja och konkretisera bakomliggande principer för tillämpningen av 36 § AvtL. Han menar att det är svårt att finna ett generellt mönster för när paragrafen tillämpas. Trots det huvudsakliga syftet med införandet av 36 § AvtL, förstärkt konsumentskydd samt i viss mån skydd för andra underlägsna parter, kan detta i sig inte beskriva HD:s tillämpning av 36 § AvtL. André beskriver vidare att HD i några fall har använt paragrafen för att utjämna ojämna förhandlingsstyrkor mellan parter och i andra fall för att ogiltigförklara avtalsvillkor som är generellt oönskade i samhället. Betungande, eller mellan parterna obalanserade, avtalsprestationer har också i vissa fall föranlett en tillämpning av 36 § AvtL. Mot bakgrund av kartläggningen av HD:s tillämpning av 36 § AvtL menar André att det är svårt att dra några slutsatser kring tillämpningen. Inte heller något annat mönster kan urskiljas ur tillämpningen. André anser det vara mycket otillfredsställande om slutsatsen är att tillämpningen av 36 § AvtL sker utifrån ett antal principer, dock med förbehållet att ytterligare principer kan läggas till grund för tillämpningen i framtiden. För att ändå kunna urskilja ett mönster i tillämpningen undersöker André istället om det finns mer generella gemensamma nämnare. André menar att man kan se 36 § AvtL som ett uttryck för en form av etisk standard mot bakgrund av att paragrafen används för att åtgärda kringgående av tvingande lagstiftning och för att ge uttryck för allmänna uppfattningar om oskäligheten i vissa avtalsvillkor, branschpraxis samt övriga rättspolitiska åsikter. Trots de reflektioner André gör i artikeln blir hans slutsats att försöket att urskilja ett mönster i tillämpningen av 36 § AvtL har misslyckats. Han menar att avsaknaden av ett mönster för

---

²³ Prop. 1975/76:81 s. 28-29.

²⁴ Bernitz (2018) s. 171-172.

tillämpningen får som konsekvens att förutsägbarheten minskar. Detta innebär dels svårighet för parter som ska utforma avtalsvillkor, eftersom de inte vet vilka villkor som kan riskera att anses oskäligen enligt 36 § AvtL, dels att parter vid en faktisk tvist inte kan utforma sin argumentation avseende 36 § AvtL utifrån vad HD tidigare ansett vara avgörande för tillämpningen.²⁵ Lars Gorton och Eva Lindell-Frantz har i en artikel, med huvudsakligt fokus på NJA 2022 s. 354, se vidare beskrivning av målet i avsnitt 5.3.5, också diskuterat skillnader i domstolarnas oskälighetsbedömningar. Författarna menar att det är troligt att olika domare är olika aktiva i sina bedömningar av oskälighet. Det kan därför innebära att olika domare gör olika oskälighetsbedömningar utifrån hur de värderar de omständigheter som ligger till grund för bedömningen.²⁶

Tillämpningen av 36 § AvtL ska ske med beaktande av omständigheterna i det enskilda fallet. Dessa omständigheter ska sedan vägas mot varandra i bedömningen av om det aktuella avtalsvillkoret ska anses vara oskäligen eller inte. Viktigt att komma ihåg i denna bedömning är att trots att vissa omständigheter talar för att det aktuella avtalsvillkoret ska anses oskäligen, kan andra omständigheter istället tala i motsatt riktning. Även om ett avtalsvillkor kan framstå som oskäligen kan andra avtalsvillkor, eller omständigheterna i övrigt, peka på att den part som missgynnas av avtalsvillkor kompenseras för detta på annat vis.²⁷

2.2.1 Omständigheter vid avtalets ingående

36 § AvtL kan bland annat anses vara tillämplig i de fall där det ligger nära till hands att dra en koppling till övriga ogiltighetsgrunder i AvtL, men där omständigheterna inte når upp till rekvisiten i 28-33 §§ AvtL.²⁸ I SOU 1974:83 diskuterar utredaren bakgrunden till att omständigheter vid avtalets ingående ska falla inom tillämpningsområdet för 36 § AvtL. Utredaren gör en koppling till 31 § AvtL om ocker samt 33 § AvtL om förfaranden i strid mot tro och heder och anför att 36 § AvtL ska kunna tillämpas vid sådana omständigheter som inte anses falla inom rekvisiten i ovanstående bestämmelser. Sådana omständigheter som kan innebära att 36 § AvtL anses tillämplig är exempelvis om en part använt sig av överraskningstaktik, eller annars uppträtt aggressivt, och avtal därigenom har slutits. Även andra former av tvång, som inte anses falla inom övriga bestämmelser som behandlar tvång i AvtL, kan beaktas. Utredaren menar att sådana situationer som nämnts ovan oftare förekommer i avtalsförhållanden mellan konsumenter och näringsidkare. Om näringsidkaren vid avtalets ingående också lämnat missvisande uppgifter bör även det beaktas i bedömningen. Om konsumenten, eller den i övrigt

---

²⁵ André (1986).

²⁶ Gorton och Lindell-Frantz (2022) s. 109.

²⁷ Svensson (2007) s. 565-566.

²⁸ Ramberg och Ramberg (2019) s. 152-153.

underlägsna parten, exempelvis kommer från ett annat land och mot bakgrund av detta inte förstår avtalsinnehållet, kan det också beaktas i bedömningen.²⁹

2.2.2 Omständigheter efter avtalets ingående

Ändrade förhållanden efter avtalets ingående kan medföra att avtalsvillkor anses oskäligen. Dessa fall ses som undantag till huvudregeln, principen om att avtal ska hållas.³⁰ I SOU 1974:83 diskuterar utredaren ändrade förhållanden avseende långvariga avtal. Utredaren anger att det kan vara svårt för parterna att förutspå framtiden vid långvariga avtal. Därför är det önskvärt att det finns en möjlighet enligt 36 § AvtL att kunna jämka långvariga avtal.³¹ 36 § AvtL ger inte någon vägledning i bedömningen av ändrade förhållanden och därför används istället UNIDROIT Principles, PECL och DCFR som vägledning, i kombination med svenska rättsprinciper. För att ändrade förhållanden ska kunna föranleda jämkning eller ogiltighet krävs enligt UNIDROIT Principles, PECL, DCFR samt svenska rättsprinciper att förändringen väsentligt har rubbat avtalsbalansen och att denna händelseutveckling inte var möjlig att förutse när avtalet ingicks. De ändrade förhållanden ska utöver detta även vara utom kontroll för den part som drabbats, samt att det ska anses vara lämpligt att risken ska bäras av motparten istället för den drabbade parten.³²

2.2.3 Avtalsinnehållet

En helhetsbedömning ska ske avseende om ett avtalsvillkor ska anses vara oskäligt i sig. Framförallt används dispositiv rätt som en jämförelsegrund i oskälighetsbedömningen. Det innebär dock inte att ett avtalsvillkor ska anses vara oskäligt enbart på grund av att villkoret avviker från dispositiv rätt.³³ Hade så varit fallet hade dispositiva bestämmelser i praktiken övergått till att vara tvingande.³⁴ Utöver dispositiv rätt kan även tvingande rätt medföra att ett avtal anses oskäligt. Så kan exempelvis vara fallet om avtalsvillkoret i sig strider mot tvingande rätt eller om syftet med avtalsvillkoret är att kringgå tvingande rätt.³⁵ Föredraganden i prop. 1975/76:81 framhåller att paragrafen ska tillämpas för att hindra kringgående av tvingande regler. Detta eftersom tvingande regler inte kan utformas på så sätt att kringgående är omöjligt. För att ett kringgående av tvingande lagstiftning ska anses falla inom 36 § AvtL tillämpningsområde måste även avtalsvillkoret i sig vara oskäligt. Det räcker alltså inte att ett avtalsvillkor anses vara ett kringgående av tvingande regler för att 36 § AvtL ska kunna tillämpas.³⁶

---

²⁹ SOU 1974:83 s. 132-133.

³⁰ Ramberg och Ramberg (2019) s. 220-221.

³¹ SOU 1974:83 s. 156-157.

³² Ramberg och Ramberg (2019) s. 220-225.

³³ Ramberg och Ramberg (2019) s. 210-211.

³⁴ Prop. 1975/76:81 s. 123.

³⁵ Ramberg och Ramberg (2019) s. 211; Bernitz (2018) s. 183.

³⁶ Prop. 1975/76:81 s. 121.

Andra omständigheter som har betydelse för bedömningen av om ett avtalsvillkor är oskäligt i sig ska kortfattat redovisas i det följande. Situationer där en överlägsen part har ensamrätt till bestämmande i avtalsförhållandet kan anses vara oskäliga. Så kan exempelvis vara fallet om en överlägsen part ensam kan avgöra huruvida bundenhet har uppkommit enligt avtalet, eller i övrigt ensidigt kan avgöra avtalets innehåll. Ett annat exempel på en sådan situation är om en prisklausul ger ena avtalsparten ensam rätt att bestämma om, och på vilka grunder, en ökning av priset ska ske. Utredaren i SOU 1974:83 nämner även att force majeure-klausuler som ger den överlägsna parten rätt att under en längre period avgöra om hävning av avtalet ska ske eller inte kan anses vara oskäliga.³⁷ Skulle det dock vara så att två parter som får anses vara jämställda, tillsammans har utarbetat villkor som ger en part ensidig rätt till bestämmande, borde inte avtalsvillkoret anses vara oskäligt.³⁸ Utöver vad som nu nämnts kan även bristande proportion i förhållandet mellan parternas förmåner av avtalet innebära att avtalsvillkoret anses oskäligt. I SOU 1974:83 menar utredaren att bedömningen inte enbart ska vara begränsad till huvudprestationerna i avtalet. Enligt utredningen ska även rättsföljderna vid ett kontraktsbrott beaktas, eller om en part behöver frångå avtalet på grund av ändrade förhållanden. Om den underlägsna parten har ålagts långtgående skyldigheter i avtalet avseende de ovan nämnda situationerna, kan jämkning eller ogiltigförklaring av avtalsvillkoret ske.³⁹ Vidare ska det även finnas en rimlig proportion mellan ett avtalsbrott och påföljden. Om så inte är fallet, och en part åberopar exempelvis hävning av avtalet eller ett högt vite mot bakgrund av ett oväsentligt avtalsbrott, kan avtalet jämkas.⁴⁰ Avslutningsvis kan anföras att även missbruk av rättigheter kan medföra att ett avtalsvillkor anses oskäligt. Missbruk ska enligt utredningen närmast förstås som ”att part utövar en rättighet för att tillgodose ett intresse som är annat än det vilket rättsordningen avsett att skydda och som inte kan godtas”.⁴¹

2.2.4 Omständigheterna i övrigt

Sådana övriga omständigheter som kan medföra att 36 § AvtL kan tillämpas på ett avtalsvillkor är bland annat avvikelse från gott affärsskick och en parts egna praxis.⁴² Några exempel på sådana situationer där jämkning eller ogiltigförklaring av ett avtalsvillkor kan ske ska anföras i det följande. Om en näringsidkare vill frångå tidigare praxis, som inneburit att tillämpningen av avtalsvillkoren har skett på ett mer fördelaktigt sätt för sina kunder, och istället övergår till en strikt tillämpning av ordalydelsen av avtalsvillkoren kan detta anses oskäligt. Så kan speciellt vara fallet i ett avtalsförhållande mellan två parter där den ena parten intar en underlägsen ställning. Utredaren nämner bank- och försäkringsverksamhet som exempel på verksamheter där en parts

---

³⁷ SOU 1974:83 s. 150.

³⁸ Prop. 1975/76:81 s. 118.

³⁹ SOU 1974:83 s. 152-153.

⁴⁰ Prop. 1975/76:81 s. 119.

⁴¹ SOU 1974:83 s. 155.

⁴² SOU 1974:83 s. 195-196.

tidigare praxis kan vara mer fördelaktig för den underlägsna parten än de faktiska avtalsvillkoren.⁴³ Viktigt att framhålla är att domstolar inte är bundna av vad som anses vara gott affärsskick i sin prövning av oskälighet. Huruvida avtalsvillkor strider mot gott affärsskicket inom en bransch kan dock vara ledning för domstolen i bedömningen av om 36 § AvtL ska tillämpas eller ej.⁴⁴

2.2.5 Rättsföljden

Följden av att ett avtalsvillkor bedöms vara oskäligt är att avtalsvillkoret kan jämkas eller lämnas utan avseende. Om avtalsvillkoret inte kan jämkas utan att avtalets i övrigt inte kan fortsätta att gälla oförändrat, kan hela avtalet lämnas utan avseende eller jämkas även på annat sätt.⁴⁵ Att ett avtalsvillkor kan jämkas istället för att hela avtalet förklaras ogiltigt anses vara en fördel med 36 § AvtL gentemot den andra generalklausulen i AvtL, 33 §. I praktiken kan det leda till problem om hela avtalet måste ogiltigförklaras om ett avtalsvillkor har ansetts vara oskäligt. Ett exempel är lånesituationer då en ogiltigförklaring av låneavtalet skulle innebära en återgång av prestationerna, vilket i sin tur skulle innebära att gäldenären skulle behöva återbetala lånesumman. Enbart en sådan rättsföljd skulle i många fall kunna innebära svårigheter, exempelvis för en gäldenär.⁴⁶

---

⁴³ SOU 1974:83 s. 145-146.

⁴⁴ Prop. 1975/76:81 s. 119.

⁴⁵ 36 § AvtL.

⁴⁶ von Post (1999) s. 251.

3 Oskälighet enligt AVLN

3.1 Allmänt

AVLN innehåller bestämmelser som reglerar situationen när en näringsidkare ställer upp avtalsvillkor gentemot en annan näringsidkare som anses vara oskäligen. I sådana fall får PMD förbjuda näringsidkaren från att använda samma, eller väsentligen samma, avtalsvillkor i liknande fall.⁴⁷ Bakgrunden till införandet av AVLN är enligt propositionen ett behov av att kunna förbjuda oskäligen avtalsvillkor som används mellan näringsidkare. Lagen skulle speciellt ge småföretagare en stärkt position genom införandet av en lagstiftning som var liknande den som redan fanns på konsumentområdet.⁴⁸ Så skulle bland annat ske genom att öka småföretagarsidans möjligheter till förhandlingar avseende avtalsvillkor.⁴⁹ Enligt 2 § AVLN ska därför särskild hänsyn tas till behovet av skydd för den part som intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet, vid bedömningen av om ett avtalsvillkor anses oskäligt.⁵⁰

Enligt 2 § 2 st. AVLN ska förbud som meddelas med stöd av lagen enbart meddelas om det är påkallat från allmän synpunkt.⁵¹ Bakgrunden till denna avgränsning är att AVLN främst ska träffa standardvillkor. Lagen kan dock tillämpas även på individuella avtalsvillkor men det måste kunna antas att samma avtalsvillkor kan komma att användas i andra liknande avtal för att AVLN ska tillämpas. Det innebär att avtalsvillkor som inte uppfyller dessa kriterier inte kan prövas enligt lagen. Sådana avtalsvillkor kan istället prövas enligt 36 § AvtL i allmän domstol.⁵² Som tidigare nämnts i avsnitt 1.4 får avgöranden som har inneburit en tillämpning av AVLN även antas ha betydelse för bedömningen av 36 § AvtL.⁵³

3.2 Oskälighetsbedömningen

I propositionen till AVLN anger föredraganden att stor försiktighet bör iakttas avseende att ge specifika uttalanden kring vilken typ av avtalsvillkor som kan anses oskäligen. Därför ges enbart exempel på sådana omständigheter som bör beaktas vid oskälighetsbedömningen i propositionen. PMD ska i bedömningen huruvida ett avtalsvillkor är oskäligt beakta samtliga omständigheter. Utgångspunkten för bedömningen bör vara om avtalsvillkoret kan anses vara otillbörligt mot den part villkoret avser att användas gentemot. Andra omständigheter som ska beaktas är priset, om villkoret är ägnat att vilseleda

---

⁴⁷ AVLN 1 §.

⁴⁸ Prop. 1983/84:92 s. 7-8.

⁴⁹ Bernitz (2018) s. 225.

⁵⁰ 2 § AVLN.

⁵¹ 2 § 2 st. AVLN.

⁵² Prop. 1983/84:92 s. 22.

⁵³ von Post (1999) s. 142.

motparten och om villkoret strider mot tvingande lag. Dispositiv lag bör även användas som en jämförelsegrund för avtalsvillkoret.⁵⁴ Vid oskälighetsbedömningen är omständigheten att en part intar en underlägsen ställning, som tidigare nämnts, av särskild betydelse. En part kan anses inta en underlägsen ställning om parten, till skillnad från motparten, är ett litet företag med låg omsättning eller om det föreligger ett beroendeförhållande till nackdel för parten. En sådan situation kan exempelvis anses föreligga om en underleverantör till ett större företag har riktat sin verksamhet just mot sin större uppdragsgivare.⁵⁵

---

⁵⁴ Prop. 1983/84:92 s. 19-20.

⁵⁵ Prop. 1983/84:92 s. 20-21.

4 Underlägsen ställning

4.1 Uttalanden i förarbeten

Som tidigare nämnts ska domstolar, vid tillämpningen av 36 § AvtL, beakta om en av parterna intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Utöver konsumenter så finns det enligt utredningen vissa exempel på personkategorier som är i behov av samma rättsliga skydd som konsumenter. Dessa kategorier har redovisats ovan i avsnitt 2.1. Utredaren pekar på att det i den juridiska debatten, innan införandet av 36 § AvtL, framkommit förslag på att dessa personkategorier ska ha samma skydd som konsumenter. Utredaren menar att det är möjligt att ge de personkategorier ett sådant skydd som liknar det för konsumenter, genom införandet av 36 § AvtL. En annan aspekt som anses tala för ett skydd för underlägsna parter är användningen av standardavtal. Utredaren framhåller att det förekommer situationer då en part behöver godkänna standardvillkor som utarbetats av motparten. Exempel på en sådana situationer är att underleverantörer ofta måste godta motpartens avtalsvillkor för att ett avtal ska komma till stånd. Utredaren anger också att en återförsäljare i princip kan vara tvungen att acceptera motpartens villkor om återförsäljaren är beroende av avtalsförhållandet. Utredaren lyfter även fram bankvillkor där det generellt inte sker några individuella ändringar i villkoren som en situation där en part kan anses inta en underlägsen ställning. Ett annat exempel är i situationer där ett företag har monopolställning, eller där ett företag tillsammans med andra företag har ett övertag gentemot den motparten.⁵⁶

4.2 Innebörden av underlägsen ställning

En grundläggande avtalsrättslig princip är vigilansprincipen. Vigilansprincipen innebär kortfattat att vardera part ska ta tillvara sina egna intressen och vara vaksam på risker i ett avtal.⁵⁷ I förhållande till 36 § AvtL får vigilansprincipen uttryck på så sätt att utgångspunkten är att vardera part bär risken för om parten missbedömer något, exempelvis den framtida händelseutvecklingen.⁵⁸ Vigilansprincipen kommer även till uttryck i föredragandens uttalanden i propositionen till 36 § AvtL då föredraganden anger att parter i kommersiella förhållanden vanligtvis är jämbördiga och har stora möjligheter att själva tillvarata sina egna intressen.⁵⁹ Motsatsvis kan därmed inte samma krav ställas på en part som inte är jämbördig sin motpart. I avtalsförhållanden där

---

⁵⁶ SOU 1974:83 s. 109-111.

⁵⁷ Ramberg och Ramberg (2019) s. 43.

⁵⁸ Norlén och Ramberg (2021).

⁵⁹ Prop. 1975/76:81 s. 104.

en part intar en underlägsen ställning i förhållande till den andra parten har därför vigilansprincipen mindre betydelse.⁶⁰

Andreas Norlén har i sin avhandling anfört att en parts underlägsna ställning är relativ på så sätt att en part ska inta en underlägsen ställning i det aktuella avtalsförhållandet. Det innebär därför att ett företag som normalt anses vara ett stort företag även skulle kunna betraktas som en underlägsen part beroende på motparten i ett avtalsförhållande. Norlén har även listat sådana omständigheter som han anser kan ha inverkan på huruvida ett företag kan hävda sig i en avtalsförhandling, vilket relaterar till underlägsen ställning. Norlén anger att kompetensen hos ett företags personal, företagets tillgång till ekonomiska resurser, företagets beroende av motparten samt företagets marknadsposition är exempel på sådana omständigheter som kan vara av relevans för bedömningen av om företaget intar en underlägsen ställning. Utöver dessa omständigheter som enbart är applicerbara på företag, inte privatpersoner, finns det även sådana omständigheter som är beroende av den aktuella situationen. Dessa gäller både för privatpersoner och företag. Norlén anger tillgång till relevant information, erfarenhet av den aktuella situationen samt tillgång till av motparten oberoende rådgivning som exempel på sådana omständigheter i den aktuella situationen som kan ha betydelse för bedömningen.⁶¹

I sin avhandling utvecklar Norlén resonemanget kring de omständigheter som han anser kan vara av relevans avseende ett företags möjlighet att hävda sig i en avtalsförhandling. Ett företags tillgång till, eller begränsade tillgång till, ekonomiska resurser kan innebära att företaget anses inta en underlägsen, respektive överlägsen ställning. Norlén pekar på att HD i flera avgöranden som rört skiljeklausuler har hänvisat till att en part är ekonomiskt svagare. Det har i sin tur varit en omständighet som har lett till att de aktuella skiljeklausulerna har ansetts vara oskäligen. Norlén menar dock att ett företags kompetens och ett företags beroende av motparten borde vara av större betydelse för en avtalsförhandling än parternas ekonomiska förhållande. Avseende ett företags kompetens anför Norlén att exempelvis erfarenhet och utbildning hos ett företags företrädare som relevant för bedömningen. Ett exempel på när sådana omständigheter har lyfts fram i praxis är NJA 1979 s. 666. I domen pekade HD på att en av parterna var oerfaren avseende den aktuella typen av avtal medan motparten hade stor affärsmässig erfarenhet. Norlén menar vidare att en parts beroendeställning kan ha inverkan på bedömningen av underlägsen ställning. Specifikt kan det gälla situationer där ett stort företag tillämpar ett standardavtal gentemot sina avtalsmotparter, exempelvis enskilda kunder eller leverantörer, och där dessa motparter inte har möjlighet att påverka de aktuella avtalsvillkoren. Norlén menar även att motparternas marknadsposition kan bli svag då det framstår som troligt att andra stora företag inom samma bransch också använder liknande standardvillkor. Norlén hänvisar återigen till NJA 1979 s. 666 där HD även uttalade att ena parten var

---

⁶⁰ Norlén (2004) s. 276.

⁶¹ Norlén (2004) s. 276-277.

angelägen om att köpa varorna, men att det inte fanns några andra svenska företag som parten istället kunde köpa varan från.⁶²

Ulf Bernitz har i en artikel fört en diskussion kring småföretagarbegreppet och skyddet för småföretagare mot oskäligen avtalsvillkor.⁶³ Bernitz pekar på 36 § AvtL har, enligt förarbeten, bland annat till uppgift att ge ett småföretagarskydd.⁶⁴ I propositionen till AVLN använder även föredraganden begreppet småföretagare när denne ska beskriva skyddet som AVLN avser att ge.⁶⁵ Bernitz menar dock att det inte finns någon vedertagen civilrättslig definition av begreppet småföretagare. Vidare menar Bernitz att vid ett försök att definiera vad en småföretagare är, borde bedömningen inte enbart utgå ifrån sådana kvalitativa omständigheter som exempelvis hur hög omsättning ett företag har. Bernitz diskuterar huruvida företagsformen som verksamheten bedrivs i kan påverka bedömningen. Normalt sett borde en företagare som bedriver verksamhet i form av enskild näringsverksamhet anses vara en småföretagare. Detsamma gäller när verksamheten bedrivs genom ett handelsbolag. Bernitz poängterar dock att faktumet att en verksamhet bedrivs i aktiebolagsform inte utesluter att näringsidkaren i fråga anses omfattas av småföretagarbegreppet. I artikeln anger Bernitz att det finns ett kärnområde med näringsidkare som vanligtvis anses vara småföretagare. Exempel på sådana näringsidkare är hantverkare, mindre butiker och bönder. Näringsidkare kan dock anses vara småföretagare även om de inte faller inom kärnområdet. I sådana fall anser Bernitz att bedömningen istället borde utgå ifrån hur näringsidkaren förhåller sig till den andra avtalsparten, samt den ekonomiska miljö som näringsidkaren befinner sig i. I relation till 36 § AvtL anser Bernitz att utformningen av paragrafen är rättvisande avseende småföretagare, eftersom särskild hänsyn ska tas till en parts underlägsna ställning. Bernitz menar att det i sådana situationer föreligger ett småföretagarförhållande. Ett exempel på ett småföretagarförhållande är ett varaktigt avtalsförhållande mellan en leverantör och dennes distributörer. Bernitz menar att ett sådant avtalsförhållande kan innebära att distributörerna hamnar i en beroendeställning om det i avtalet regleras exempelvis exklusivitet, konkurrensförbud och uppsägningsrätt som normerar distributörernas verksamhet.⁶⁶

4.3 Tillämpning av 36 § AvtL med fokus på underlägsen ställning i praxis

I NJA 1979 s. 666 hade ett avtal om köp av varor träffats mellan X AB och person A som bedrev verksamhet som designer. För köpeavtalet gällde allmänna försäljnings- och leveransvillkor. I dessa allmänna villkor fanns en

---

⁶² Norlén (2004) s. 281-286.

⁶³ Bernitz (1987).

⁶⁴ Bernitz (1987) s. 141.

⁶⁵ Prop. 1983/84:92 s. 7-8.

⁶⁶ Bernitz (1987) s. 117-120.

klausul som innebar att säljaren, X AB, hade rätt att välja mellan allmän domstol och skiljenämnd i händelse av tvist. HD diskuterade i domen att trots att det var ett avtal mellan två näringsidkare, så hade avtalsparterna inte en jämbördig ställning. Enligt HD hade X AB stor erfarenhet av affärsförhållanden vilket A inte hade. A hade dessutom begränsade ekonomiska möjligheter. HD pekade även på att X AB var det enda företaget som kunde leverera de aktuella varorna till A. Detta i kombination med att tvistelösningsklausulen var placerad undangömt på baksidan av offerten, samt att någon diskussion kring klausulen inte hade förts innan ingåendet av avtalet, ledde till att HD ansåg 36 § AvtL vara tillämplig. Tvistelösningsklausulen ansågs därför vara utan verkan.⁶⁷

I NJA 1983 s. 332 gällde målet ett borgensåtagande avseende en remburs. Person A köpte ett parti jeansplagg från USA och person B skulle importera plaggen till Sverige. B öppnade en oåterkallelig remburs hos Handelsbanken avseende jeansplaggen och A tecknade borgen såsom för egen skuld för fullgörandet av B:s betalningsskyldighet enligt rembursen. En ändring av varubeskrivningen gjordes sedan utan A:s medgivande och leveransen kom istället att avse begagnade jeansplagg. Handelsbanken yrkade sedan betalning för rembursen av A respektive B, samt ersättning för fraktkostnader som tillkommit för leveransen. Handelsbanken menade att A hade av sagt sig rätten att godkänna ändringar avseende rembursen och att A:s betalningsförpliktelse kvarstod även efter ändringen av innehållet i leveransen. I domskälen anförde HD att om bankens tolkning av villkoret i rembursen gav företräde, innebar det att A skulle bli betalningsskyldig för varor som på ett väsentligt sätt avvek från de han ursprungligen hade köpt. HD menade även att villkoret för den aktuella rembursen skiljde sig från villkor hos andra banker avseende remburser. Vidare poängterade HD att banken hade intagit en överlägsen ställning i avtalsförhållandet gentemot A, samt att villkoret ensidigt hade utarbetats av banken. Mot bakgrund av ovanstående konstaterade HD att det aktuella villkoret skulle anses oskäligt enligt 36 § AvtL och villkoret lämnades därför utan avseende.⁶⁸

I NJA 1987 s. 639 gällde målet en tvist rörande en skiljeklausul. Parterna X AB och A hade ingått ett avtal om handelsagentur och A erhöll genom avtalet ensam rätt att inom vissa områden sälja X AB:s hus. Avtal hade först ingåtts muntligen och sedan även skriftligen. I avtalet mellan parterna fanns en skiljeklausul vilken A menade var oskälig enligt 36 § AvtL. I domskälen lyfte HD, med hänvisning till bland annat prop. 1975/76:81 s. 147, att skiljeklausuler i kommersiella förhållanden där parterna är jämbördiga generellt inte ska jämkas enligt 36 § AvtL. HD menade dock att det aktuella avtalet inte hade slutits mellan två jämbördiga näringsidkare. Detta mot bakgrund av att A var beroende av agenturen för att kunna försörja sig när det skriftliga avtalet undertecknades. A hade inte heller tidigare bedrivit näringsverksamhet och

---

⁶⁷ NJA 1979 s. 666.

⁶⁸ NJA 1983 s. 332.

hade därmed ingen tidigare erfarenhet av kommersiella avtal. Dessutom ansåg HD att A inte intog en helt självständig ställning i förhållande till X AB. Mot bakgrund av ovanstående ansåg HD dessutom att avtalsförhållandet kunde liknas vid ett anställningsförhållande. HD ansåg därför att A var i behov av samma skydd som en konsument avseende skiljeklausulen i avtalet. HD fann därför att klausulen var oskälig och skulle lämnas utan avseende.⁶⁹

NJA 1989 s. 346 gällde tolkning av försäkringsvillkor. Försäkringstagare var ett aktiebolag som bedrev pälshandel i en butiklokal och försäkringsgivare var försäkringsbolaget Hansa. Bakgrund till målet var att flera pälsar hade stulits från pälsbolaget. Inbrottet skedde som en följd av ett inbrott hos pälsbolagets vaktbolag, där nycklar till pälsbolagets lokal hade stulits. HD anförde i domen att pälsbolaget intog en underlägsen ställning i förhållande till Hansa. Någon närmare utveckling av varför HD ansåg pälsbolaget i underlägsen ställning angavs inte. HD ansåg dock att det inte i sig fanns anledning att jämka avtalet utifrån pälsbolagets underlägsna ställning. I målet blev istället andra omständigheter avgörande för att HD ansåg de aktuella avtalsvillkoren vara oskäliga, exempelvis att ställföreträdaren för pälsbolaget hade vidtagit mycket långtgående åtgärder för att pälsbolaget inte skulle drabbas av inbrott.⁷⁰

I NJA 1992 s. 290 prövades en skiljeklausul i ett franchiseavtal. Återigen poängterade HD att så länge avtalsparterna i ett avtalsförhållande är jämbördiga kan skiljeklausuler i kommersiella förhållanden inte anses oskäliga. Dock menade HD att parterna i ett avtal som avser franchise inte kan anses jämbördiga. HD menade att det ligger i franchiseavtalets natur att franchisetagaren intar en underlägsen ställning. Franchisetagare har ofta begränsade ekonomiska resurser samt borde i princip inte ha någon möjlighet att påverka avtalsinnehållet. HD menade dock att avtalsförhållandet, trots det ovanstående, var av kommersiell natur och att franchisetagaren inte befann sig i tvång för att ingå avtalet. Mot bakgrund av detta ansåg HD att skiljeklausuler i franchiseavtal inte generellt ska anses oskäliga. Någon ytterligare omständighet måste föreligga i det individuella fallet, exempelvis att avtalet likar ett anställningsförhållande.⁷¹ I NJA 1979 s. 483 diskuterade HD även om ena parten intagit en underlägsen ställning.⁷² Detta rättsfall kommer att behandlas i kap. 5.

4.4 Tillämpning av AVLN med fokus på underlägsen ställning i praxis

I MD 1985:16 gällde målet prövning av ett villkor som användes i ett avtal mellan en förening och en kommun. Villkoret gav kommunen ensidig rätt att

---

⁶⁹ NJA 1987 s. 639.

⁷⁰ NJA 1989 s. 346.

⁷¹ NJA 1992 s. 290.

⁷² NJA 1979 s. 483.

ändra de allmänna villkoren i avtalet, som avsåg leverans av fjärrvärme, samt taxan för leveransen. MD diskuterade i domen huruvida fastighetsägarna, som utgjorde föreningen, skulle anses inta en underlägsen ställning i förhållande till kommunen. MD menade att kommunen dominerade marknaden för fjärrvärme och att fastighetsägarna hade små möjligheter att välja ett annat system än fjärrvärmen som kommunen tillhandahöll. Trots att det fanns en uppsägningsmöjlighet för fastighetsägarna i avtalet menade MD att den faktiska samt ekonomiska bundenheten till fjärrvärmesystemet gjorde att uppsägningsmöjligheten spelade en liten praktisk roll. Mot bakgrund av det ovanstående menade MD att fastighetsägarna skulle anses inta en underlägsen ställning gentemot kommunen. MD menade vidare att det är principiellt fel att den starkare parten ensidigt har rätt att ändra avtalsvillkoren. Förbud meddelades därför för kommunen att använda den aktuella klausulen.⁷³ I MD 1995:33 ansåg MD, likt i målet MD 1985:16, att avtalsvillkor var oskäliga då den starkare parten gavs en ensidig rätt att ändra avtalsvillkoren.⁷⁴ I målet MD 1990:10 ansåg MD att vissa återförsäljare av en tidning kunde anses inta en underlägsen ställning i avtalsförhållandet mellan återförsäljarna och tidningen. MD ansåg dock inte att återförsäljarnas underlägsna ställning var skäl nog för att anse det aktuella villkoret som oskäligt.⁷⁵ Liknande utfall blev det i MD 2010:12. MD ansåg inte att frilansfotografer intog en underlägsen ställning i avtalsförhållandet trots att frilansfotograferna typiskt sett bedrev sin verksamhet som enskild näringsverksamhet. Motparten var ett medelstort mäklarföretag med cirka 30 anställda.⁷⁶ I MD 2006:30 ansåg MD att en enskild upphovsman, som komponerade musik åt en stor tv-kanal, inte intog en underlägsen ställningen i avtalsförhållandet med tv-kanalen. MD angav att även om en upphovsman kan anses vara en mindre företagare så var det inte så att upphovsmannen i det aktuella målet intog en underlägsen ställning i avtalsförhållandet.⁷⁷

---

⁷³ MD 1985:16.

⁷⁴ MD 1995:33.

⁷⁵ MD 1990:10.

⁷⁶ MD 2010:12.

⁷⁷ MD 2006:30.

5 Ansvarsbegränsningar

5.1 Dispositiv rätt

Eftersom dispositiv rätt kan ha betydelse för bedömningen av om ett avtalsvillkor anses oskäligt ska en kort beskrivning av KöpL:s dispositiva regler avseende skadestånd göras.⁷⁸ Enligt 1 § KöpL är lagen enbart tillämplig vid köp av lös egendom. Trots detta får KöpL:s regler även anses ha betydelse i fall som inte avser köp av lös egendom. Detta mot bakgrund av att när domstolar har gjort oskälighetsbedömningar avseende ansvarsbegränsningar, och resonerat kring den dispositiva rätten, har hänvisningar gjorts till KöpL, även då i fall där målet inte rör köp av lös egendom.⁷⁹ Avseende möjligheter till skadestånd enligt KöpL kan en köpare kräva skadestånd enligt 27 § KöpL vid dröjsmål. Vid fel i en vara kan en köpare istället kräva skadestånd enligt 40 § KöpL. Indirekt skada, som definieras i 67 § 2 st. KöpL, ersätts enbart vid försummelse eller om varan avvek från en särskild utfästelse. Detta framgår av 40 § 2 st. KöpL. Något ska även sägas om 19 § KöpL. Enligt 19 § KöpL ska en vara anses felaktig, även om den sålts i befintligt skick eller med ett annat allmänt förbehåll, om varan inte överensstämmer med lämnade uppgifter, säljaren brustit i sin skyldighet att informera köparen om ett väsentligt förhållande avseende varan eller om varan är i väsentligt sämre skick än vad köparen med fog kunde förvänta sig. 19 § AvtL träffar alltså friskrivningar som relaterar till själva avtalsobjektet, inte rena påföljdsfriskrivningar. Trots att en vara bedöms vara felaktig i enlighet med 19 § KöpL kan en påföljdsfriskrivning innebära att några påföljder ändå inte kan utkrävas trots att varan anses vara felaktig. I sådana fall skulle en sådan påföljdsfriskrivning kunna angripas med hjälp av 36 § AvtL, och de situationer som nämns i 19 § KöpL skulle kunna ligga till grund för oskälighetsbedömningen enligt 36 § AvtL.⁸⁰ Undanhållande av information samt lämnade garantier och övriga positiva uppgifter i förhållande till ansvarsbegränsningar kommer vidare att behandlas under nedan avsnitt 5.2.

5.2 Ansvarsbegränsningar och 36 § AvtL

I SOU 1974:83 anger utredaren att det bör vara möjligt att med hjälp av en generalklausul kunna jämka ansvarsfriskrivningar. Utredaren pekar på att domstolar tidigare har åsidosatt ansvarsfriskrivningar genom att tolka bort sådana villkor. Utredaren menar vidare att det inte är möjligt att ange specifika situationer när en ansvarsbegränsning som avser underlåtenhet att fullgöra ett

---

⁷⁸ Ramberg och Ramberg (2019) s. 211.

⁷⁹ Se exempelvis MD 1995:3 som gällde köp av en annonsplats i en telefonkatalog.

⁸⁰ Kihlman (2021) avsnitt 2.1.1.

särskilt åtagande, eller när en säljares skadeståndsskyldighet för dröjsmål vid leverans, kan jämkas. Utredaren poängterar dock att gränsdragningen inte alltid kan göras vid uppsåt och grov vårdslöshet.⁸¹ Föredraganden i prop. 1975/76:81 poängterar att domstolar ska kunna tillämpa generalklausulen även i situationer där en lägre nivå av försummelse har förekommit. Alltså är tillämpningen av 36 § AvtL inte begränsad till fall där det förekommit grov vårdslöshet eller uppsåt. Utredaren menar att så är fallet i alla fall i de situationer där en näringsidkare har friskrivit sig från ansvar i förhållande till en konsument.⁸² I förarbetena diskuteras även begränsning, till skillnad från friskrivning, av ansvar. Utredaren konstaterar att sådana ansvarsbegränsningar bör kunna jämkas med hjälp av generalklausulen men att bedömningen kan vara mycket vansklig. Utredaren lyfter exempelvis fram att hänsyn ska kunna tas till en säljares vilja att kunna beräkna sina risker för vad ett skadeståndsansvar till följd av ett avtalsbrott skulle kunna innebära ekonomiskt. Utredaren anser även att hänsyn ska tas till den ansvariga partens möjlighet till försäkringsskydd som täcker skadeståndsansvaret. I princip bör även hänsyn kunna tas till om den skadelidande har försäkringsskydd som täcker eventuella följdskador som kan ligga till grund för skadeståndsanspråket. Dock menar utredaren att sådant försäkringsskydd är ovanligt.⁸³

Den dolda kontrollen, i form av restriktiv tolkning av ansvarsbegränsningar samt en restriktiv syn på när standardvillkor anses inkorporerade i det individuella avtalet, har länge varit framträdande i bedömningen av ansvarsbegränsningar.⁸⁴ Den dolda kontrollen skiljer sig från öppen kontroll på så sätt att öppen kontroll sker genom tillämpning av lagbestämmelser, medan dold kontroll sker genom exempelvis en restriktiv avtalstolkning.⁸⁵ I och med införandet av 36 § AvtL torde den dolda kontrollen av ansvarsbegränsningar ha minskat i betydelse.⁸⁶ Detta mot bakgrund av att lagstiftaren tydliggjort att domstolarna i första hand ska bedöma ansvarsbegränsningar genom tillämpning av 36 § AvtL, istället för genom dold kontroll.⁸⁷ I SOU 1974:83 anger exempelvis utredaren att den rättsliga kontrollen av ansvarsbegränsningar inte bör ske genom dold kontroll utan ska istället göras genom tillämpning av 36 § AvtL.⁸⁸ NJA 2017 s. 113 har även bidragit till synsättet att en öppen kontroll är att föredra framför dold kontroll. HD menade i avgörandet att en viktig anledning till att prövningen av ansvarsbegränsningar bör göras enligt 36 §, istället för genom en dold kontroll, är att det ger möjlighet till en individuell prövning av det enskilda fallet. Därefter konstaterade HD att

---

⁸¹ Tidigare har domstolarnas bedömning av ansvarsbegränsningar framförallt utgått från huruvida parten som begränsat sitt ansvar har varit grovt vårdslös. Detta diskuteras närmare i avsnitt 5.4 nedan.

⁸² Prop. 1975/76:81 s. 144.

⁸³ SOU 1974:83 s. 183-184.

⁸⁴ Lundmark (1996) s. 97.

⁸⁵ Lundmark (1996) s. 82-83.

⁸⁶ Lundmark (1996) s. 97.

⁸⁷ Bernitz (2018) s. 117.

⁸⁸ SOU 1974:83 s. 178-182.

prövningen av ansvarsbegränsningar numera skulle ske enligt 36 § AvtL.⁸⁹ Det framstår dock som en tydlig princip i praxis att ansvarsbegränsningar ska tolkas restriktivt, och till den som utformat ansvarsbegränsningens nackdel, om villkoret är en del av ensidigt upprättade standardvillkor.⁹⁰ Detta synsätt kom bland annat till uttryck i NJA 2016 s. 237 där HD angav att utgångspunkten generellt sett är att ansvarsbegränsningar, i detta fall inom köprättens område, ska tolkas restriktivt. Utöver den restriktiva tolkningen menade HD att ansvarsbegränsningar även behöver vara klara och tydliga för att kunna anses giltiga.⁹¹

Undanhållande av information samt positivt lämnade uppgifter kan sätta en ansvarsbegränsning ur spel. Om en part undanhåller viktig information men har använt sig av en ansvarsbegränsning kan ansvarsbegränsningen jämkas eller åsidosättas mot bakgrund av upplysningsplikten. Att en part lämnar garantier eller andra positiva uppgifter, samtidigt som parten använder sig av en ansvarsbegränsning, kan också föranleda jämkning eller åsidosättande.⁹² Åsidosättande av en ansvarsbegränsning vid positivt lämnade uppgifter behöver dock inte nödvändigtvis ske genom en tillämpning av 36 § AvtL.⁹³ I NJA 1993 s. 436 anförde HD att lämnade uppgifter i viss mån kan neutraliseras av en friskrivningsklausul. Trots detta får positivt lämnade uppgifter följden att en allmän friskrivning, vilket innefattar friskrivning från det totala felansvaret, blir verkningslös.⁹⁴ I NJA 2016 s. 237 aktualiserades även frågan huruvida en ansvarsbegränsning kan åsidosättas mot bakgrund av lämnade uppgifter. I målet hade ett företag lagt ut en bostadsrättslokal till försäljning och i annonsen angavs det att lokalen var 1 297 kvm. I objektsbeskrivningen angavs även samma storlek på lokalen. I köpeavtalet mellan företaget som sålde lokalen och företaget som köpte lokalen, angavs att köparen hade uppfyllt sin undersökningsplikt och därför avstod sin rätt avseende alla anspråk mot säljaren. Vid en kontrollmätning av lokalen framgick att storleken på lokalen uppgick till cirka 100 kvm mindre än vad som angetts i både annonsen och objektsbeskrivningen. I domskälen i målet angav HD att för att en friskrivning ska anses vara giltig när en part lämnat preciserade uppgifter om exempelvis varan måste friskrivningen på ett tydligt sätt befria parten från ansvar mot de lämnade uppgifterna. Därmed ska en allmän friskrivning för allt ansvar anses verkningslös gentemot preciserade uppgifter som har lämnats. I det aktuella målet fann HD att köpeavtalet innehöll en allmän friskrivning som fick anses sakna verkan mot de preciserade uppgifterna som lämnats beträffande storleken på lokalen.⁹⁵

---

⁸⁹ NJA 2017 s. 113.

⁹⁰ Bernitz (2018) s. 113.

⁹¹ NJA 2016 s. 237.

⁹² Ramberg och Ramberg (2019) s. 281.

⁹³ I NJA 1983 s. 865 gjorde HD en prövning utifrån 36 § AvtL. Så var inte fallet i NJA 1993 s. 436 och NJA 2016 s. 237.

⁹⁴ NJA 1993 s. 436.

⁹⁵ NJA 2016 s. 237.

En part kan begränsa sitt ansvar enbart beträffande indirekta skador, även benämnt som indirekt förlust. I 67 § 2 st. KöpL definieras indirekt förlust som förlust till följd av minskning eller bortfall av produktion eller omsättning, annan förlust till följd av att varan inte kan utnyttjas på avsett vis, utebliven vinst till följd av att ett avtal med tredje man har fallit bort eller inte har blivit riktigt uppfyllt, samt annan liknande förlust om den har varit svår att förutse. I standardavtal är det vanligt förekommande att ansvar för indirekta skador enbart kan utgå om säljaren varit grovt vårdslös. Sådana klausuler som begränsar indirekta skador anses vara generellt accepterade i kommersiella förhållanden. Det finns dock omständigheter som skulle kunna föranleda en annan bedömning. Ett exempel på en sådan omständighet är parternas inbördes styrkeförhållande. En obalans i parternas styrkeförhållande kan anses föreligga om en part ensidigt har upprättat allmänna villkor gentemot en motpart som befinner sig i en underlägsen ställning. Vilken typ av vara ett köp avser, samt vilken verksamhet som köparen bedriver, kan också vara exempel på sådana omständigheter.⁹⁶ Det kan dock noteras att HD respektive MD inte i något fall har ansett en ansvarsbegränsning avseende indirekta skador vara oskälig i ett kommersiellt avtalsförhållande.⁹⁷ I det nedan beskrivna rättsfallet MD 1995:3 godtog MD en begränsning av skadeståndsansvar till direkta skador. MD ansåg att begränsningen överensstämde med dispositiv rätt då enbart direkt skada hade kunnat ersättas enligt KöpL i det aktuella fallet.⁹⁸ I MD 1995:33 aktualiserades frågan om indirekt skada igen. MD ansåg inte att en ansvarsbegränsning avseende indirekt skada var oskälig. I domen angav MD att indirekta skador kan vara svåra att beräkna och bidrar till en risk för den ansvariga parten. Utifrån de omständigheter som förelåg i det aktuella målet menade MD att den aktuella ansvarsbegränsningen avseende indirekt skada var befogad.⁹⁹ I NJA 1979 s. 483 ansåg HD även att en ansvarsbegränsning avseende indirekta skador var giltig.¹⁰⁰ Målet refereras utförligare nedan.

Något kort ska även sägas om ansvarsbegränsningar som specifikt avser begränsning av skadeståndsbeloppet. Sådana ansvarsbegränsningar är vanligt förekommande i praktiken, framförallt genom den utbredda användningen av standardavtal. Utgångspunkten är att sådana ansvarsbegränsningar inte ska anses oskäliga i kommersiella förhållanden.¹⁰¹ Det finns dock situationer där ansvarsbegränsningar avseende belopp får anses oskäliga.¹⁰² Så kan vara fallet med hänsyn till beloppsbegränsningens omfattning. En bedömning med hänsyn till storleken för typiska skador som ett skadestånd kan innebära kan därför behöva göras. Utöver omfattningen av beloppsbegränsningen kan även huruvida beloppsbegränsningen är tillräckligt tydligt utformad spela roll för bedömningen. Värt att notera är dock att ansvarsbegränsningar som avser

---

⁹⁶ Lundmark (1996) s. 207-208.

⁹⁷ Jfr utfallen i MD 1995:3, MD 1995:33 samt NJA 1979 s. 483.

⁹⁸ MD 1995:3.

⁹⁹ MD 1995:33.

¹⁰⁰ NJA 1979 s. 483.

¹⁰¹ Lundmark (1996) s. 209.

¹⁰² Lundmark (1996) s. 209. Se även KPMG-domen, avsnitt 5.3.3 nedan.

begränsning av skadeståndsbelopp ofta både är enkla att förstå och bedöma innebörden av.¹⁰³

5.3 Ansvarsbegränsningar i praxis

5.3.1 NJA 1979 s. 483

Bakgrunden till målet var att ett avtal hade ingåtts mellan två företag om försäljning av varor. Säljaren, Bergmanbolaget, hade i avtalet åtagit sig att ansvara för funktionen av varorna som sålts till köparen, Eklundbolaget, samt ansvara för funktionen av andra varor från samma tillverkare. Målet behandlade flera frågor, däribland bevisbördan, tolkning av avtalsinnehållet i förhållande till lämpligheten av garantivillkor och rättsföljden av sådant garantivillkor när avhjälpande av fel inte sker. Fokus för detta avsnitt ligger dock på frågan i målet om en ansvarsbegränsning skulle lämnas utan avseende. Den aktuella ansvarsbegränsningen fanns i standardavtalet IM 72. Beträffande ansvarsbegränsningen angavs det i avtalet att säljaren inte skulle ansvara för personskada, skada på egendom som inte omfattades av avtalet, utebliven vinst, annan förlust eller indirekt skada om det inte framgick av omständigheterna att säljaren varit grovt vårdslös. Eklundbolaget anförde att det vore obilligt och oskäligt att tillämpa den aktuella ansvarsbegränsningen. Vidare menade Eklundbolaget att de intog en underlägsen ställning i avtalsförhållandet gentemot Bergmanbolaget. HD anförde i domen att det stod klart att den aktuella klausulen endast avsåg en begränsning av indirekta skador och grundade därför sin bedömning på detta. HD konstaterade vidare i domen att enbart den omständighet att en av parterna är ett litet företag i jämförelse med motparten inte innebär att det mindre företaget per automatik ska anses vara i en underlägsen ställning. I bedömningen av partsbalansen i det aktuella fallet resonerade HD kring att standardvillkoret, som utgjorde ansvarsbegränsningen, var generellt accepterad av både säljare och köpare, nationellt och internationellt. Intresset för en avtalspart att kunna förutse ekonomiska risker lyfte HD även fram. Eftersom HD inte ansåg att ansvarsbegränsningen kunde anses oskälig i konsumentförhållanden menade HD att det måste finnas tunga skäl för att ansvarsbegränsningen skulle anses oskälig i ett kommersiellt avtalsförhållande. HD ansåg att sådana skäl inte förelåg i det aktuella målet. HD lyfte i domskälen även fram att den aktuella ansvarsbegränsningen enbart begränsade skadeståndsansvaret och därmed kunde köparen göra andra påföljder gällande, exempelvis hävning av avtalet samt avhjälpande av felet.¹⁰⁴ När målet avgjordes hade 36 § AvtL inte trätt ikraft vilket gjorde att HD prövade ansvarsbegränsningen enligt 8 § SkbrL. HD följde dock riktlinjerna för 36 § AvtL i sin bedömning.¹⁰⁵

---

¹⁰³ Lundmark (1996) s. 209.

¹⁰⁴ NJA 1979 s. 483.

¹⁰⁵ Lundmark (1996) s. 208.

Bergman & Beving-målet har fått stor uppmärksamhet för att avgörandet belyser tillämpningen av 36 § AvtL i kommersiella avtalsförhållanden. Avgörandet överensstämmer dock i stor grad med det som uttalats i förarbeten till 36 § AvtL, att utgångspunkten är att parterna i kommersiella avtalsförhållanden själva ska tillvarata sina egna intressen.¹⁰⁶ I doktrinen har det anförts att HD gjorde en feltolkning av den aktuella ansvarsbegränsningen i målet då HD tolkade ansvarsbegränsning som att endast avse indirekta skador, istället för att anse det vara en vidare ansvarsbegränsning.¹⁰⁷ Avseende en parts underlägsna ställning kan det ur avgörandet utläsas att bedömningen huruvida en part intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet inte enbart ska göras mot bakgrund av avtalsparternas storlek. Detta då Eklundbolaget, som var betydligt mindre än Bergmanbolaget, inte ansågs inta en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Istället gjorde HD en helhetsbedömning där vikt lades vid att ansvarsbegränsningen var generellt accepterad av både köpare och säljare samt att parterna haft ett långt affärsförhållande som båda parter haft stor nytta av. Dan Lindmark menar att det *e contrario* kan dras slutsatsen att om både köpar- och säljarintressenter inte generellt har accepterat ett avtalsvillkor, och om ena parten inte har haft lika stor nytta av affärsförhållandet som den andra parten, borde det innebära att ena parten intar en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Lindmark menar dock att det borde vara svårt för en domstol att mäta i vilken utsträckning parterna haft nytta av avtalsförhållande.¹⁰⁸

I sin artikel resonerar Lindmark även kring omständigheten att ett avtalsvillkor är vanligt förekommande i standardavtal skulle tala emot att villkoret ska anses vara oskäligt. Lindmark menar att det inte är någon garanti att avtalsvillkor som är vanligt förekommande i standardavtal är väl balanserade mellan parterna. Individuellt förhandlade villkor kan exempelvis också anses vara väl balanserade mellan parterna. Lindmark ifrågasätter också huruvida omständigheten att ett avtalsvillkor är en del av ett standardavtal i sig ska innebära att 36 § AvtL inte ska tillämpas. Istället för den bedömning HD gjorde i målet, menar Lindmark att bedömningen av om en part befinner sig i en underlägsen ställning borde utgå från parternas styrkeförhållande i relation till vilket förhandlingsutrymme detta ger parterna. Om styrkeförhållandet medför att en part inte har någon möjlighet till förhandling vid ingående av avtalet innebär det att konsensus i avtalet inte har uppkommit, eftersom avtalet inte speglar parternas gemensamma vilja. Det innebär att både stora och små företag kan inta en underlägsen ställning i ett avtalsförhållande eftersom det som borde vara avgörande för bedömningen av underlägsen ställning är den reella möjligheten till förhandling. Lindmark menar att det i praktiken är vanligt förekommande med sådana avtal där ena parten enbart har valet att acceptera villkoren, annars ingås inte avtalet överhuvudtaget. Så kan

---

¹⁰⁶ Lundmark (1996) s. 114.

¹⁰⁷ Se exempelvis Lundmark (1996) s. 206, Lindmark (2005) s. 282 och Håstad (2009) s. 127.

¹⁰⁸ Lindmark (2005) s. 285-287.

exempelvis vara fallet för underleverantörer som ska leverera till stora köpare, vars villkor fastställs centralt av det köpande företaget, och där det ofta inte finns någon möjlighet till förhandling för underleverantörerna. Lindmark diskuterar att det visserligen är möjligt för den underlägsne parten att avböja att ingå ett avtal men det finns situationer då en sådan part i princip är tvingad att ingå ett avtal av affärsskäl. Lindmark anger dock att enbart omständigheten att en part inte haft någon reell förhandlingsmöjlighet, inte innebär att ett avtalsvillkor ska anses som oskäligt. Istället ska en sammantagen bedömning göras av partsbalansen i avtalsförhållandet mot bakgrund av en parts överlägsna ställning, samt partens missbruk av den överlägsna ställningen.¹⁰⁹

5.3.2 MD 1995:3

I MD 1995:3 gällde målet villkor i ett avtal mellan två företag där kundens rätt till ersättning för kostnader som uppkommit till följd av att en annons varit felaktig hade begränsats. I målet hade en revisionsbyrå begärt annonsering i en telefonkatalog men annonseringen saknades i det aktuella årets upplaga av telefonkatalogen. Revisionsbyrån menade att annonseringen i telefonkatalogen var revisionsbyråns främsta sätt att skaffa kunder och i och med att annonsen saknades innebar detta en avsevärd skada för revisionsbyrån. I avtalet mellan parterna fanns två villkor som begränsade telefonkatalogsföretagets ansvar. Det första villkoret gav telefonkatalogsföretagets kunder rätt till prisavdrag som motsvarade kostnaden för annonsen. Det efterföljande villkoret stadgade att ersättning inte skulle utgå för indirekt skada till följd av att annonsen varit felaktig, samt att eventuellt skadestånd begränsades till priset för annonsen. MD prövade skäligheten i båda villkoren. Det första villkoret fann MD inte vara oskäligt, främst eftersom villkoret överensstämde med dispositiv rätt. MD pekade på att avtalsvillkor som överensstämmer med dispositiv rätt oftast inte kan anses oskäliga enligt förarbeten till AVLN. Gällande det andra villkoret ansåg MD att villkorets första del, att ersättningskyldigheten begränsades till direkt skada, överensstämde med KöpL. Så var dock inte fallet med den del av villkoret som begränsade beloppet på ett eventuellt skadestånd till priset för annonsen. MD konstaterade att telefonkatalogsföretaget hade fog för att begränsa sitt skadeståndsansvar. Dock menade MD att det inte kan anses skäligt att kunderna inte kunde få ersättning för kostnader som uppkommit som en direkt följd till felet. MD menade därför att en så långtgående ansvarsbegränsning måste i för hög grad anses inskränka kundens rätt till skälig ersättning. Mot bakgrund av detta ansågs villkoret vara oskäligt.¹¹⁰

5.3.3 KPMG-domen

---

¹⁰⁹ Lindmark (2005) s. 285-287.

¹¹⁰ MD 1995:3.

Målet gällde ett uppdragsförhållande mellan ett företag som erbjöd rådgivning, KPMG, och deras kund, ProfilGruppen. Mellan parterna hade ett avtal ingåtts som gav KPMG i uppgift att utreda ett tyskt företags ekonomiska status. I uppdragsbrevet, där KPMG åtog sig uppdraget, fanns en hänvisning till allmänna bestämmelser. I enlighet med vad som överenskommits lämnade KPMG sin slutrapport avseende det tyska företags ekonomiska status varpå ProfilGruppen förvärvade det tyska bolaget. När ProfilGruppen en tid senare sålde aktierna i det tyska bolaget var aktierna i princip värdelösa. ProfilGruppen menade att KPMG hade utelämnat viktig information om det tyska företags dotterbolag i sin rapport. Om KPMG hade inkluderat förhållandena i sin rapport hade ProfilGruppen avstått från att förvärva det tyska bolaget. KPMG menade istället att de inte hade försummat att lämna viktig information, samt att uppdraget omfattades av en ansvarsbegränsning i de allmänna bestämmelser som uppdragsbrevet hade hänvisat till. Ansvarsbegränsningen uppgick till två gånger arvodet, vilket i målet innebar cirka 800 000 kr.¹¹¹

I domskälen diskuterade skiljenämnden ett eventuellt åsidosättande av den aktuella ansvarsbegränsningen. Skiljenämnden pekade på att ansvarsbegränsningar kan åsidosättas och att det ofta kan ske vid grov vårdslöshet. Dock anförde skiljenämnden att det är dennes åsikt att hänsyn främst ska tas till om ansvarsbegränsningen förefaller innebära en rimlig riskavvägning parterna emellan. I denna bedömning ska hänsyn tas till omständigheterna i det enskilda fallet. I bedömningen ska en professionsutövares intresse av att minimera de risker som hänför sig till förbiseenden och misstag i utövandet av sin verksamhet beaktas. Skiljenämnden framhöll dock att om riskminimering kan göras på annat vis, exempelvis genom närmare precisering av uppdraget, ska detta tala emot att en ansvarsbegränsning anses acceptabel. Försäkringskydd för båda parterna i ett uppdragsförhållande lyftes även fram av skiljenämnden som en av de omständigheter som ska beaktas. Det ska även beaktas om uppdragstagaren brutit mot ett centralt åtagande. I det aktuella målet ansåg skiljenämnden att det bland annat talade emot accepterandet av ansvarsbegränsningen att KPMG hade haft möjlighet att närmare precisera det aktuella uppdraget. Även faktumet att ansvarsbegränsningen var låg i förhållande till den rimliga nivån på ansvarsförsäkring som var motiverat för KPMG talade emot att ansvarsbegränsningen skulle accepteras. Mot bakgrund av ovanstående omständigheter ansåg skiljenämnden att ansvarsbegränsningen framstod som oskälig.¹¹²

Skiljenämnden resonerade även kring huruvida en annan nivå på ansvarsbegränsningen hade kunnat anses rimlig i förhållande till skadan i det aktuella fallet. Skiljenämnden menade att en specifik ansvarsbegränsning kan anses rimlig i en situation och orimlig i en annan. En ansvarsbegränsning kan exempelvis anses vara rimlig i förhållande till en viss skada, men tvärt om i förhållande till en annan skada. Skiljenämnden menade vidare att en global

---

¹¹¹ KPMG-domen.

¹¹² KPMG-domen.

ansvarsbegränsning som omfattar alla skador, och där hänsyn till den aktuella riskfördelningen mellan parterna inte tas, i hög grad innebär ett osofistikerat sätt att fördela riskerna mellan parterna. I bedömningen av riskfördelningen i det aktuella målet menade skiljenämnden att jämkning kunde ske av den aktuella ansvarsbegränsningen istället för åsidosättande. Skiljenämnden diskuterade därefter att en ansvarsbegränsning som kopplats till en uppdragstagares arvode, och som ska ha en generell tillämpning för alla typer av skador, i det aktuella fallet skulle anses som oskäligt låg. Skiljenämnden ansåg istället att en rimlig begränsning skulle kunna vara 10-25 gånger det aktuella arvodet. Skiljenämnden poängterade dock att det nämnda gällde för ett sådant uppdragsförhållande som var aktuellt i målet. Skiljenämnden framhöll även att KPMG inte klargjort sin restriktiva tolkning av omfattningen för uppdraget för ProfilGruppen. Mot bakgrund av det ovan nämnda ansåg skiljenämnden att ansvarsbegränsningen skulle jämkas på så sätt att beloppsbegränsningen uppgick till 8 000 000 kr. Skiljenämnden ansåg att svårigheten att göra en avvägning av vad som kunde anses vara en rimlig begränsning borde bäras av KPMG. Även faktumet att den förpliktelse KPMG åsidosatt var grunden till uppdragsförhållandet påverkade bedömningen av vad jämkningen skulle uppgå till.¹¹³

I en artikel har Christina Ramberg kommenterat skiljedomen. Ramberg anför att skiljenämndens diskussion om grov vårdslöshets betydelse för jämkning av ansvarsbegränsningar kan tolkas som att skiljenämnden anser nivån av vårdslösheten vara av mindre relevans i bedömningen. Ramberg anser själv att det i helhetsbedömningen av ansvarsbegränsningar ska tas hänsyn till graden av vårdslöshet. Gällande vad som skulle kunna anses som en skälig ansvarsbegränsning angav skiljenämnden ett spann på 10-25 gånger arvodet. Ramberg poängterar att skiljenämnden inte anförde vad denna bedömning grundade sig i. Därför menar Ramberg att det är olyckligt om skiljenämndens uttalande skulle leda till en allmän uppfattning om att ansvarsbegränsningar måste överstiga tio gånger arvodet för att anses skäliga. Ramberg menar istället att det är viktigt att tydliggöra att huvudregeln är att ansvarsbegränsningar i avtal ska gälla. Ramberg menar också att en ansvarsbegränsning på två gånger arvodet, vilket var begränsningen i målet, kan anses skälig. Ramberg poängterar även att en jämkning enligt 36 § AvtL ska utgå ifrån de avtalade villkoren. Mot bakgrund av detta är Ramberg kritisk till att skiljenämnden uttalade att svårigheten att göra en avvägning av vad som ska anses vara en skälig ansvarsbegränsning skulle gå ut över KPMG, istället för att utgå ifrån den i avtalet angivna beloppsbegränsningen. Ramberg diskuterar även vilken betydelse skadevällarens möjlighet att försäkra sig mot skadan har i bedömningen. Eftersom KPMG med stor sannolikhet har en ansvarsförsäkring som täcker betydligt högre belopp än 8 000 000 kr ligger det inte i linje med skiljenämndens uppfattning om att 10-25 gånger arvodet är en skälig nivå på en ansvarsbegränsning i det aktuella fallet. Därför menar Ramberg att om för stor vikt läggs vid vilken nivå på ansvarsförsäkring skadevällaren har, skulle

---

¹¹³ KPMG-domen.

det kunna innebära att en begränsning om två gånger arvodet anses oskälig även vid en låg nivå av vårdslöshet. Ramberg menar att det då kan innebära att en sådan ansvarsbegränsning, som i KPMG:s allmänna villkor, regelmässigt kan leda till jämkning, när parten har en ansvarsförsäkring som täcker betydligt högre belopp än ansvarsbegränsningen.¹¹⁴

Christina Blomkvist har också kommenterat KPMG-domen. Blomkvist uttrycker att hon anser det vara beklagligt om KPMG-domen skulle innebära att ansvarsbegränsningar kan åsidosättas i annat fall än vid grov vårdslöshet eller uppsåt. Blomkvist menar att det åtminstone ska föreligga ett risktagande som är klandervärt på en kvalificerad nivå för att en ansvarsbegränsning ska kunna bedömas som oskälig. I annat fel pekar Blomkvist på att det kan reducera förutsägbarheten för avtalsparterna avseende tillämpningen av deras avtal. Blomkvist pekar även på att en risk med att ansvarsbegränsningar enklare anses oskäliga, som kan följa av den bedömning skiljenämnden gjorde i KPMG-domen, är att det kan ändra förutsättningarna på marknaden. En sådan utveckling skulle kunna resultera i höjda försäkringspremier. Detta skulle i sin tur kunna leda till att priserna höjs för att kunna täcka de ökade försäkringskostnaderna.¹¹⁵

5.3.4 NJA 2017 s. 113

Bakgrunden till målet var att ett par förvärvade en villafastighet. I och med köpet förvärvade även paret rättigheter och skyldigheter, som tidigare innehafts av säljaren av fastigheten, avseende en överlåtelsebesiktning. Tillfogat avtalet fanns allmänna villkor där en ansvarsbegränsning stadgade att besiktningsföretagets skadeståndsansvar var begränsat till mellanskillnaden mellan fastighetens värde vid överlåtelsen med respektive utan eventuellt fel i besiktningsprotokollet. Dock angavs det att skadeståndsansvaret inte i något fall skulle överstiga 15 prisbasbelopp. Sedan köparna upptäckt flera fel i fastigheten stämde de besiktningsföretaget om 1,9 miljoner kronor. Köparna ansåg att den aktuella besiktningsmannen hade varit grovt vårdslös och att även om domstolen inte skulle anse besiktningsmannen som grovt vårdslös skulle ansvarsbegränsningen ändå åsidosättas.¹¹⁶

HD konstaterade inledningsvis att besiktning inte faller inom konsumenttjänstlagens (1985:716) tillämpningsområde. Därmed finns det inga tvingande regler som hindrar att en näringsidkare begränsar sitt skadeståndsansvar gentemot en konsument vid ett besiktningsuppdrag. HD menade vidare att bedömningen av den aktuella ansvarsbegränsningen skulle göras enligt 36 § AvtL, oavsett om grov vårdslöshet ansågs föreligga eller inte. Utgångspunkten för bedömningen enligt 36 § AvtL, menade HD, är om ansvarsbegränsningen innebär en rimlig eller skälig fördelning av risken mellan

---

¹¹⁴ Ramberg (2010).

¹¹⁵ Blomkvist (2011) s. 309-310.

¹¹⁶ NJA 2017 s. 113.

avtalsparterna. HD poängterade att bedömningen av huruvida en ansvarsbegränsning innebär en rimlig riskfördelning ska utgå från de skyddsbehov som är aktuella i det individuella fallet. HD poängterade att när privatpersoner köper en bostadsfastighet är det ofta ett stort och viktigt köp. Vidare menade HD att en besiktningsmans utlåtande avseende en fastighet ofta är avgörande för att köparen ska genomföra köpet. Gällande en besiktningsmans intressen framhöll HD att det framstår som befogat att vilja minska de risker som en besiktningsverksamhet innebär. HD menade även att konsumenter borde kunna acceptera att det finns villkor som begränsar en besiktningsmans skadeståndsansvar. Mot bakgrund av detta poängterade HD att det behöver föreligga särskilda omständigheter för att en ansvarsbegränsning i ett besiktningsavtal ska kunna angripas på grund av oskälighet. HD menade att bedömningen om en sådan ansvarsbegränsning trots detta ska jämkas är starkt beroende av en besiktningsmans grad av oaktsamhet. HD lyfte även parternas möjligheter till försäkringsskydd samt om riskminimering kan göras på annat vis, exempelvis genom precisering av uppdraget, som omständigheter att beakta. Trots att HD ansåg att besiktningsmannen i det aktuella fallet varit oaktsam på ett sådant sätt att denne inte noterat flera allvarliga fel i fastigheten, ansåg HD inte den aktuella ansvarsbegränsningen vara oskäligen. HD framhöll i domen att besiktningen inte gjordes på beställning av köparna av fastigheten och köparna kan därför inte förutsätta att det besiktningsutlåtande som de övertog var av samma karaktär som ett besiktningsutlåtande hade varit om de anlitat en egen besiktningsman. Mot bakgrund av detta ansåg HD att 36 § AvtL inte skulle tillämpas på den aktuella situationen och ansvarsbegränsningen ansågs därför vara verksam.¹¹⁷

5.3.5 NJA 2022 s. 354

Det aktuella målet gällde en ansvarsbegränsning som använts mellan ett företag som tillhandahållit skatterådgivning, PwC, och ett moderbolag i en fastighetskoncern, Hemåt. Domen behandlade även frågan om skatterådgivningen som hade lämnats var oaktsam och eventuell beräkning av skadan. Hemåt hade anlitat PwC för att göra en utredning kring skattekonsekvenserna av att en fastighet överläts från en bostadsrättsförening till ett företag inom samma koncern. En sådan utredning gjordes av PwC och i enlighet med rådgivningen såldes den aktuella fastigheten inom koncernen. I det uppdragsavtal som hade tecknats mellan Hemåt och PwC angavs det att FAR:s allmänna villkor om rådgivningstjänster skulle vara tillämpliga. I de allmänna villkoren fanns en ansvarsbegränsning som begränsade eventuellt skadeståndsansvar till det högsta av två gånger den ersättning som betalats för uppdraget, och tio prisbasbelopp. Efter överlåtelsen ansökte bostadsrättsföreningen om uppskov med stämpelskatt vilket avslogs av Lantmäteriet. Hemåt ville då ha ersättning av PwC för den stämpelskatt som de betalat.¹¹⁸

---

¹¹⁷ NJA 2017 s. 113.

¹¹⁸ NJA 2022 s. 354.

I domen diskuterade HD inledningsvis det skadeståndsansvar som kan följa av rådgivning. Om rådgivningen har orsakat motparten skada genom oaktsamhet ska rådgivaren kunna hållas ansvarig. HD kom fram till att rådgivningen i det aktuella fallet varit oaktsam och att skadan därför motsvarade den utgift som bostadsrättsföreningen haft för stämpelskatten. HD konstaterade dock att PwC:s oaktsamhet inte var att anse som grov. HD behandlade därefter frågan om 36 § AvtL kunde tillämpas på den aktuella ansvarsbegränsningen. HD framhöll att kravet generellt är väsentligt högre ställt i bedömningen av om ett villkor är oskäligt i ett avtalsförhållande där parterna är jämnstarka. HD poängterade även att bedömningen huruvida en ansvarsbegränsning kan anses oskälig ska utgå från en bedömning av om samtliga omständigheter medför en orimlig riskavvägning parterna emellan. Därefter redogjorde HD för de omständigheter som ska ha betydelse vid bedömningen. HD angav att en rådgivares befogade intresse av att kunna skydda sig mot misstag ska beaktas. Vidare är graden av oaktsamhet och parternas möjlighet till försäkringsskydd att beakta. Hur centralt det åtagande är som har åsidosatts i förhållande till övriga åtaganden enligt avtalet, samt förhållandet mellan ansvarsbegränsningen och arvodet för tjänsten, kan också inverka på bedömningen. HD ansåg dock inte att faktumet att ansvarsbegränsningen återfanns i allmänna villkor skulle ges någon större betydelse. Den i målet aktuella ansvarsbegränsningen ansåg HD inte vara generellt oskälig. HD menade dock att bedömningen om den aktuella begränsningen är oskälig ska utgå från om ansvarsbegränsningen slår på ett sådant sätt som är oskäligt. Det aktuella målet gällde ett preciserat uppdrag inom skatterådgivning där konsekvenserna av en oaktsam rådgivning hade varit förutsägbara för PwC. HD pekade även på att PwC haft möjlighet att försäkra sig mot sådan skada som aktualiserades i målet. Vidare menade HD att det även hade betydelse att tio prisbasbelopp, vilket motsvarade cirka 450 000 kr, var en låg summa med tanke på uppdraget. Vid en samlad bedömning kom dock HD fram till att ansvarsbegränsningen inte skulle jämkas enligt 36 § AvtL, särskilt med beaktande av att PwC:s oaktsamhet varit begränsad. HD angav att den nivå av oaktsamhet som en rådgivare gjort sig skyldig till är en betydande faktor i oskälighetsbedömningen. Vidare menade HD att det inte är möjligt att undvika att skador kan uppkomma som en följd av misstag från en rådgivares sida. HD menade även att det framstår som rimligt att en uppdragstagare ska kunna skydda sig mot sådana misstag genom en ansvarsbegränsning. Begränsningen på tio prisbasbelopp skulle därför fortsatt anses begränsa PwC:s skadeståndsskyldighet.¹¹⁹

Två justitieråd var skiljaktiga och menade istället att ansvarsbegränsningen skulle anses oskälig enligt 36 § AvtL. I beaktande tog de skiljaktiga justitieråden att PwC:s oaktsamhet varit icke obetydlig, dock inte grov. Detta menade justitieråden skulle väga relativt tungt vid oskälighetsbedömningen. Vidare menade justitieråden att även om Hemåt inte intagit en direkt underlägsen ställning i avtalsförhållandet med PwC, ska det beaktas att PwC är ett

---

¹¹⁹ NJA 2022 s. 354.

stort och kvalificerat företag som har accepterat ett precist uppdrag för skatterådgivning. I oskälighetsbedömningen fäste även de skiljaktiga justitieråden vikt vid att den aktuella ansvarsbegränsningen fanns i allmänna villkor som gällde för uppdraget. Dessa allmänna villkor hade inte diskuterats mellan parterna och de skiljaktiga justitieråden menade att Hemåt förmodligen utgick ifrån att avtalet mellan parterna hade rimliga villkor. De skiljaktiga justitieråden poängterade även att en ansvarsbegränsning om tio prisbasbelopp var avsevärt obalanserad i relation till uppdraget och arvodet. Mot bakgrund av det ovan anförda ansåg de skiljaktiga justitieråden att 36 § AvtL skulle bryta igenom den aktuella ansvarsbegränsningen. Avseende nivån om tio prisbasbelopp på ansvarsbegränsningen anförde de skiljaktiga justitieråden att ansvarsbegränsningen framstod som anmärkningsvärt obalanserad. Detta i relation till det aktuella uppdraget samt PwC:s arvode för uppdraget.¹²⁰

5.4 Grov vårdslöshet

I ovan refererade rättsfall har diskussionen uppkommit kring huruvida grov vårdslöshet automatiskt innebär att en ansvarsbegränsning inte anses giltig. Denna fråga ska därför beröras närmare i detta avsnitt. Längre har friskrivning från skador orsakade uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet ansetts vara ogiltiga. HD angav i domskälen till NJA 2017 s. 113 att det i doktrin tidigare har angetts att det är en rättsprincip att det inte är möjligt för en avtalspart att friskriva sig från skada som orsakats genom uppsåt eller grov vårdslöshet.¹²¹ Det har även tidigare förts liknande resonemang i praxis. I exempelvis MD 1995:33 konstaterade MD att det inte kan anses vara civilrättsligt giltigt att begränsa sitt ansvar vid uppsåt eller grov vårdslöshet.¹²² Vidare konstaterade HD, i NJA 2017 s. 113, att det är vanligt att det vid uppsåt och grov vårdslöshet görs undantag från ansvarsbegränsningar i standardavtal. I NJA 2017 s. 113 konstaterade dock HD att bedömningen av ansvarsbegränsningar vid grov vårdslöshet ska göras enligt 36 § AvtL. Ansvarsbegränsningar ska därför inte anses oskäligen per automatik.¹²³ Jori Munukka har kommenterat NJA 2017 s. 113 i en artikel. Han anger att rättsfallet torde ha betydelse för rättstillämpningen i underrätterna och att domstolar framöver kan åsidosätta en ansvarsbegränsning bland annat därför att grov vårdslöshet har förelegat, dock inte enbart på grund av grov vårdslöshet. Munukka anger också att det fortfarande råder osäkerhet kring hur uppsåtligt handlande påverkar en ansvarsbegränsning. Han anser inte att någon slutsats kring detta kan dras utifrån domen.¹²⁴

---

¹²⁰ NJA 2022 s. 354.

¹²¹ NJA 2017 s. 113.

¹²² MD 1995:33.

¹²³ NJA 2017 s. 113.

¹²⁴ Munukka (2017).

6 Analys och slutsatser

6.1 Analys

Begreppet *domstolarna* avser i detta kapitel HD, MD och/eller skiljenämnden i KPMG-domen.

I kommersiella avtalsförhållanden har domstolarna endast funnit ansvarsbegränsningar uppe för prövning oskäligen vid två tillfällen, i MD 1995:3 samt i KPMG-domen. I MD 1995:3 var det avgörande att det framstod som oskäligt att kunden i målet inte kunde få sina kostnader till följd av ett avtalsbrott ersätta. I KPMG-domen var det till synes avgörande att KPMG hade möjlighet att minimera sina risker genom att precisera uppdraget, samt att ansvarsbegränsningen framstod som låg utifrån den nivå som rimligtvis kunde anses vara motiverad för KPMG. I de rättsfall som har refererats i avsnitt 5.3 har domstolarna lagt vikt vid flera olika aspekter i sina bedömningar av ansvarsbegränsningar, vilka ska sammanfattas i det närmaste. Vissa likheter i domstolarnas resonemang ska även uppmärksammas. I NJA 1979 s. 483 lade HD vikt vid att ansvarsbegränsningen var en del av ett generellt accepterat standardavtal, vilket HD ansåg talade emot att ansvarsbegränsningen skulle ses som oskälig. HD pekade även på det intresse en avtalspart har av att kunna förutse ekonomiska risker. I KPMG-domen framhöll skiljenämnden att utgångspunkten vid oskälighetsbedömningen av ansvarsbegränsningar är om den aktuella ansvarsbegränsningen innebär en orimlig riskfördelning mellan parterna. I bedömningen av riskfördelningen ska hänsyn bland annat tas till en professionsutövares intresse av att minimera risker i sin verksamhet. Skiljenämnden poängterade dock att om riskminimering kan göras på annat vis, exempelvis genom precisering av uppdraget, ska det tala för att ansvarsbegränsningen ska anses oskälig. Vidare anförde skiljenämnden att hänsyn ska tas till parternas möjligheter till försäkringsskydd samt om ena parten har brutit mot ett centralt åtagande i avtalet.

I NJA 2022 s. 354, samt NJA 2017 s. 113, hade HD samma utgångspunkt som skiljenämnden i KPMG-domen, att huruvida en ansvarsbegränsning ska anses oskälig beror på om riskfördelningen mellan parterna är rimlig. För att utreda detta menade HD i NJA 2022 s. 354 att hänsyn ska tas till en rådgivares intresse av skydda sig mot risker i verksamheten, parternas möjligheter till försäkringsskydd, hur centralt åtagandet som har åsidosatts är och förhållandet mellan arvudet och den aktuella ansvarsbegränsningen. Vidare poängterade HD att graden av oaktksamhet är en betydande faktor i bedömningen. De skiljaktiga justitieråden i HD lyfte fram samma omständigheter att beakta i bedömningen som majoriteten. De skiljaktiga justitieråden lade dock även vikt vid att den aktuella ansvarsbegränsningen var en del av allmänna villkor som inte hade varit föremål för diskussion innan avtalet tecknades. Den främsta skillnaden i domstolarnas bedömning i KPMG-domen respektive

NJA 2022 s. 354 är vilken vikt som lades vid graden av oaktsamhet. I KPMG-domen lade skiljenämnden till synes ingen vikt vid graden av oaktsamhet medan HD i NJA 2022 s. 354 lade stor vikt vid graden av oaktsamhet. HD motiverade även utfallet i målet, att ansvarsbegränsningen inte ansågs oskäligen, bland annat med att PwC:s oaktsamhet hade varit begränsad.

Till skillnad från Mathias Andrés slutsats rörande den generella tillämpningen av 36 § AvtL, anser jag att ett mönster kan urskiljas i tillämpningen av 36 § AvtL i förhållande till ansvarsbegränsningar i kommersiella förhållanden. I KPMG-domen lade skiljenämnden vikt vid ett antal aspekter i sin bedömning av oskälighet enligt 36 § AvtL, vilka sammanfattats ovan. I princip samma omständigheter lyfte även HD fram i domskälen i NJA 2022 s. 354. Den stora skillnaden mellan målen var, som ovan nämnts, att HD menade att vikt skulle läggas vid graden av oaktsamhet vilket skiljenämnden inte framhöll. Framhållas kan även att HD i NJA 2017 s. 113 beaktade i stort sett samma omständigheter som i både KPMG-domen och NJA 2022 s. 354. Sammantaget borde det innebära att det är relativt klarlagt vilka omständigheter som är centrala att beakta vid oskälighetsbedömningen i förhållande till ansvarsbegränsningar. Värt att notera är dock att både KPMG-domen samt NJA 2022 s. 354 avsåg ekonomisk rådgivning vilket innebär att de omständigheter som presenterats främst bör vara tillämpliga vid liknande rådgivningsuppdrag. Det innebär dock inte de omständigheter som lyfts fram inte skulle kunna vara relevanta för bedömningar som avser andra branscher än rådgivningsbranschen. Även vid utförande av andra typer av tjänster, eller vid köp av varor, borde i stor utsträckning samma omständigheter kunna beaktas. Detta bland annat mot bakgrund av att NJA 2017 s. 113 inte avsåg rådgivning.

Trots att viss klarhet har bringats i vilka omständigheter som ska beaktas vid oskälighetsbedömningen är det dock svårt att dra någon slutsats kring hur bedömningen av de faktiska omständigheterna har gjorts och hur dessa därmed påverkat oskälighetsbedömningen. I NJA 2022 s. 354 blev utfallet att den aktuella ansvarsbegränsningen inte ansågs oskäligen med en majoritet om tre justitieråd. Två justitieråd var skiljaktiga och gjorde en så pass annorlunda värdering av de aktuella omständigheterna att de ansåg ansvarsbegränsningen vara oskäligen. Eftersom HD var så pass splittrad i sin bedömning av huruvida den aktuella ansvarsbegränsningen skulle anses oskäligen borde det föranleda en fortsatt osäkerhet kring hur omständigheterna som HD i NJA 2022 s. 354, samt skiljenämnden i KPMG-domen, lyfte fram ska värderas i enskilda fall. Detta ligger i linje med vad Gorton och Lindell-Frantz anför om att olika domare troligtvis är olika aktiva i sina oskälighetsbedömningar. Olika domare skulle kunna värdera samma omständigheter på olika vis i oskälighetsbedömningen, vilket kan leda till olika utfall. Det råder därför fortfarande osäkerhet efter NJA 2022 s. 354. Inte avseende de omständigheter som ska beaktas i bedömningen men hur domstolar ska värdera omständigheter i ett aktuellt fall.

Domstolarna har även resonerat kring vad som kan anses vara en skälig nivå i belopp avseende ansvarsbegränsningar. I KPMG-domen anförde skiljenämnden att beloppet på ansvarsbegränsningen, som i målet var kopplat till arvodet om cirka 400 000 kr för uppdraget samt var generellt tillämplig avseende alla typer av skador, var oskäligt låg. Skiljenämnden konstaterade att en rimlig nivå skulle kunna vara 10-25 gånger det aktuella arvodet. Skiljenämnden anförde sedan att ansvarsbegränsningen i det aktuella målet skulle jämkas till 8 000 000 vilket är i den högre delen av det anförda spannet. Jag är enig med Rambergs kritik mot skiljenämndens resonemang, eller avsaknad av resonemang, avseende vad som skulle kunna anses vara en skälig nivå på en ansvarsbegränsning. Spannet om 10-25 gånger arvodet som skiljenämnden pekar på framstår som relativt godtycklig eftersom skiljenämnden inte motiverade varför den nivån skulle anses skälig. Dessutom framstår det som märkligt att de negativa effekter som uppkom på grund av att det var svårt att bestämma en rimlig nivå skulle gå ut över KPMG. I och med att skiljenämnden redan konstaterat att ansvarsbegränsningen var oskälig, på grund av de omständigheter som tidigare har redovisats, föranleder det viss tveksamhet kring om omständigheterna skulle läggas KPMG till last två gånger om. Om skiljenämndens resonemang skulle tillämpas i alla mål som avser ansvarsbegränsningar, skulle i princip alltid den rimliga beloppsnivån kunna anses vara i den högre delen av spannet, enbart eftersom omständigheterna har varit sådana att ansvarsbegränsningen är oskälig. Detta i kombination med att det i princip alltid torde vara svårt att bestämma vad som kan en vara skälig nivå att jämka till.

I NJA 2022 s. 354 konstaterade HD att den aktuella ansvarsbegränsningen om tio prisbasbelopp framstod som en låg summa med tanke på det aktuella uppdraget. Som tidigare nämnts jämkade HD dock inte ansvarsbegränsningen mot bakgrund av andra skäl. De skiljaktiga justitieråden i HD, som ville jämka ansvarsbegränsningen, anförde istället att ansvarsbegränsningen framstod som anmärkningsvärt obalanserad avseende nivån på ansvarsbegränsningen. Uttalandet som HD gjorde gällande vad som ansågs vara en låg nivå på en ansvarsbegränsning kan trots utfallet i målet indikera hur HD hade kunnat jämka den aktuella ansvarsbegränsningen om övriga omständigheter i målet hade varit annorlunda. De nämnda fallen där domstolarna har resonerat kring skäligheten av de i belopp angivna ansvarsbegränsningarna har enbart avsett rådgivning. Det skulle kunna vara möjligt att domstolarna skulle acceptera en lägre beloppsnivå på en ansvarsbegränsning i ett avtalsförhållande som inte avser rådgivning. Detta mot bakgrund av att man kan argumentera för att tillhandahållandet av exempelvis ekonomisk rådgivning är ett åtagande som ställer högre krav på uppdragstagaren än på en avtalspart som exempelvis säljer en vara. Beroende på de individuella omständigheterna i ett avtalsförhållande som avser rådgivning framstår det dock som troligt att domstolarna även skulle kunna anse en låg ansvarsbegränsning, understigande tio prisbasbelopp eller tio gånger arvodet, vara skälig beroende på övriga omständigheter. Sådana omständigheter skulle förmodligen kunna vara huruvida

uppdragstagaren åsidosatt ett centralt åtagande samt hur väl uppdraget har preciserats. Graden av oaktsamhet kan också tänkas spela roll för bestämmandet av en skälig ansvarsbegränsning. Det nu anförda skulle kunna innebära, precis som Ramberg anför, att en ansvarsbegränsning om två gånger arvudet, som var aktuell i KPMG-domen, skulle kunna anses som skälig. Något som lyftes av MD i MD 1995:3 i förhållande till beloppsnivån på ansvarsbegränsningar är huruvida ansvarsbegränsningen hindrar en avtalspart att få ersättning för de kostnader som uppkommit som en direkt följd av ett avtalsbrott. Det kan dock ifrågasättas hur stor betydelse MD:s resonemang har. Detta mot bakgrund av att syftet med ansvarsbegränsningar just är att begränsa det skadeståndsansvar som kan utgå till följd av ett avtalsbrott. Skulle utgångspunkten istället vara att avtalsparter alltid ska ha rätt till skälig ersättning till följd av ett avtalsbrott, trots en ansvarsbegränsning, skulle huvudregeln istället vara att ansvarsbegränsningar inte ska godtas eftersom alla ansvarsbegränsningar som hindrar en part att få ersatt kostnader som följt ett avtalsbrott då skulle ansetts som oskäligen.

Inte i något mål som gällt ansvarsbegränsningar har domstolarna samtidigt ansett att en part intagit en underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Domstolarna har dock fört resonemang kring underlägsen ställning i några av målen. I NJA 1979 s. 483 anförde bland annat HD att faktumet att en part är ett litet företag, och motparten är ett stort företag, inte automatiskt innebär att det lilla företaget befinner sig i en underlägsen ställning. Även i NJA 2022 s. 354 resonerade de skiljaktiga justitieråden kring om ena parten intog en underlägsen ställning. De skiljaktiga justitieråden anförde att den mindre parten inte intog en direkt underlägsen ställning i förhållande till det större företaget, men att det ändå skulle beaktas att motparten var ett stort och kvalificerat företag.

Eftersom klar ledning kring när en ansvarsbegränsning kan anses vara oskäligen, med hänsyn till att en part intar en underlägsen ställning, inte kan finnas i praxis som behandlar ansvarsbegränsningar, behöver istället en diskussion ske med utgångspunkt i de avgöranden där domstolarna har funnit andra typer av avtalsvillkor oskäligen med hänsyn till en parts underlägsna ställning. Först ska något sägas om de omständigheter som domstolarna har ansett vara avgörande för att en part ska anses inta en underlägsen ställning överhuvudtaget. I NJA 1979 s. 666 lyfte HD fram att den ena parten hade begränsade ekonomiska möjligheter, hade mindre erfarenhet av affärsförhållanden jämfört med sin motpart och att parten inte hade något annat företag att vända sig till för leverans av de aktuella varorna. I NJA 1987 s. 639 lade HD även vikt vid att en av parterna inte hade någon erfarenhet av kommersiella avtal samt att parten var beroende av sin motpart för sin försörjning. I NJA 1992 s. 290 anförde HD att avgörande för att ena parten intog en underlägsen ställning i det aktuella målet var att parten hade begränsade ekonomiska resurser samt att parten inte hade någon faktisk möjlighet att påverka avtalsinnehållet. I MD 1985:16 ansågs fastighetsägare inta en underlägsen ställning mot bakgrund av kommunen dominerade den aktuella marknaden, samt att

uppsägningsmöjligheten i det aktuella avtalet praktiskt taget var meningslös. Ur dessa fall kan därför utläsas att domstolarna vid bedömningen av om en part intar en underlägsen ställning generellt beaktar parternas ekonomiska förhållanden, erfarenhet samt beroendeställning. Detta ligger väl i linje med Andreas Norléns sammanfattning av de omständigheter som beaktas vid bedömningen av underlägsen ställning. Norlén menar dock att kompetens, vilket innefattar erfarenhet, och beroendeställning ska anses väga tyngre i bedömningen av underlägsen ställning än parternas ekonomiska förhållanden. Av domstolarnas praxis är det svårt att finna stöd för en sådan slutsats då domstolarna, i de flesta fallen, har pekat på en kombination av omständigheter som föranlett att en part ska anses inta en underlägsen ställning. Norléns slutsats framstår ändå som rimlig mot bakgrund av att parternas ekonomiska förhållande kan variera utan att nödvändigtvis spegla en obalans i partsförhållandet. Dock kan en parts ekonomiska förhållande anknyta till partens kompetens på så sätt att ett företag med bättre ekonomiska förhållanden, i större mån, kan anlita företrädare med högre kompetens, exempelvis juridiska rådgivare. Lindmark anförde i sin artikel avseende NJA 1979 s. 483 att han anser att det som främst spelar roll vid bedömningen av underlägsen ställning är parternas reella möjlighet till förhandling. Detta kan kopplas både till parternas ekonomiska förhållande och beroendeställning, men även till parternas erfarenhet. Alla tre omständigheter skulle kunna påverka en parts reella förhandlingsförmåga, exempelvis genom att en part inte har de ekonomiska, eller erfarenhetsmässiga, resurserna att kunna bedriva förhandlingar med sin motpart. Att en part har en beroendeställning i förhållande till sin motpart kan även i hög grad påverka partens förhandlingsmöjligheter.

Mot bakgrund av att domstolarna har varit villiga att i vissa fall anse ansvarsbegränsningar som oskäliga i fall som avsett jämbördiga näringsidkare, framstår det som självklart att domstolarna skulle kunna göra så även i fall där en part intar en underlägsen ställning. De centrala omständigheter som beaktats av domstolarna vid bedömningen av ansvarsbegränsningar, vilka har sammanfattats ovan i detta kapitel, borde vara av samma betydelse även när en part intar en underlägsen ställning. Det har även i viss mån bekräftats av HD i NJA 2017 s. 113 i och med att HD beaktade i stort sett samma omständigheter i ett mål som avsåg en ansvarsbegränsning i ett konsumentförhållande. Det framstår dock som rimligt att domstolarna skulle anse tröskeln för att bedöma en ansvarsbegränsning som oskälig, mot bakgrund av de omständigheter som ska beaktas, som lägre om en part intar en underlägsen ställning. Detta framförallt med tanke på att en parts underlägsna ställning särskilt ska beaktas enligt 36 § AvtL och AVLN, samt vad som anges i förarbeten till lagrummen om underlägsen ställning.

Eftersom bedömningen av ansvarsbegränsningar främst ska utgå ifrån riskfördelningen parterna emellan hade domstolarna troligtvis varit mindre villiga att acceptera en riskfördelning till den underlägsna partens nackdel, jämfört mellan jämbördiga parter. Trots det ovan anförda ska poängteras att det

framstår som självklart att ansvarsbegränsningar inte per automatik ska anses oskäligen enbart på grund av att en part intar en underlägsen ställning. Det måste, precis som i fall med jämbördiga parter, föreligga omständigheter i det individuella fallet som gör att ansvarsbegränsningen i fråga innebär en skev riskfördelning mellan parterna. I detta sammanhang ska NJA 2017 s. 113 lyftas fram. I målet, som avsåg ett konsumentförhållanden, ansåg HD att den aktuella ansvarsbegränsningen inte skulle jämkas trots att näringsidkaren i målet ansågs ha handlat oaktsamt. I målet poängterade dock HD att den besiktning som hade genomförts inte hade gjorts för köparnas räkning. Det var även avgörande för utgången i målet. Mot bakgrund av det, anser jag att det är svårt att dra någon konkret slutsats kring vilken inverkan målet har för bedömningen av ansvarsbegränsning i kommersiella avtalsförhållanden där en part intar en underlägsen ställning. Det kan dock framhållas att målet bekräftar det ovan anförda avseende att huruvida en part intar en underlägsen ställning inte i sig innebär att en ansvarsbegränsning ska jämkas. NJA 2017 s. 113 visar istället på att utgångspunkten är att ansvarsbegränsningar ska upprätthållas, även om en part intar en underlägsen ställning. Målet skulle dock även kunna tala för att kraven för att anse en ansvarsbegränsning som oskäligen, när en part intar en underlägsen ställning, kanske inte ska anses vara avsevärt lägre ställda jämfört med jämbördiga parter. Jag är dock ändå av uppfattningen att det är en rimlig slutsats att kraven generellt borde anses lägre ställda när en avtalspart intar en underlägsen ställning, men att de sammantagna omständigheterna i det aktuella fallet självfallet ändå måste tala för att det aktuella avtalsvillkoret är oskäligt.

Utöver de omständigheter som kan föranleda att en part anses inta en underlägsen ställning ska något även sägas om på vilka grunder avtalsvillkoren i de i avsnitt 4.3 samt 4.4 refererade avgöranden har ansetts oskäligen. I NJA 1979 s. 666 grundade HD sin oskälighetsbedömning i att ena parten förbehållit sig rätten att ensidigt välja mellan skiljenämnd och domstol, att avtalsvillkoret var undantaget på baksidan av avtalet samt att klausulen inte diskuterats mellan parterna. I NJA 1983 s. 332 förefaller flera omständigheter tillsammans ha varit avgörande för att HD skulle anse den aktuella klausulen vara oskäligen. Bland annat pekade HD på att villkoret avvek från villkor som andra banker vid denna tid hade, att villkoret ensidigt utformats av den överlägsna parten samt att om villkoret upprätthölls skulle det väsentligt ändra köpeobjektet. Resonemang kring betydelsen av att en part ensidigt utformat villkor återfinns även i följande domar från MD. I MD 1985:16 anförde MD att det är principiellt fel att en starkare part har ensidigt rätt att ändra avtalsvillkor. Den starkare partens ensidiga rätt att ändra villkor pekade även MD på som oskäligen i MD 1995:33. I NJA 1987 s. 639 var det istället omständigheter som gjorde att den underlägsna parten ansågs inta en konsumentliknande ställning som var avgörande. I NJA 1992 s. 290 pekade HD på att en skiljeklausul i ett franchiseavtal endast kan anses oskäligen om det även föreligger någon annan omständighet, exempelvis att avtalsförhållandet liknar ett anställningsförhållande. HD har alltså i andra mål, som inte avser ansvarsbegränsningar, lagt

avgörande vikt vid om den underlägsna parten intar ett konsumentliknande förhållande, eller om avtalsförhållandet framstår som ett anställningsförhållande. I förhållande till ansvarsbegränsningar kan det därför vara av betydelse för bedömningen av skälighet om ett avtalsförhållande kan likställas med ett konsumentförhållande, eller framstår som ett anställningsförhållanden. I sådana fall borde dessa omständigheter också kunna tala för att en ansvarsbegränsning ska anses oskäligen.

Gemensamt för de mål där MD har funnit avtalsvillkor oskäligen, när en part intagit en underlägsen ställning, är att det har varit av betydelse för utgången i målen att den överlägsna parten ensidigt haft rätt att ändra avtalsvillkoren. Att det finns en gemensam nämndare skiljer sig från de mål HD avgjort med tillämpning av 36 § AvtL. I sådana mål finns det inte i samma utsträckning en enskild gemensam nämndare för vad HD ansett vara avgörande för att ett avtalsvillkor ska anses oskäligen när en part intar en underlägsen ställning. Av HD:s avgjorda fall kan dock konstateras att HD har ansett att om en part ensidigt har utformat avtalsvillkor, i förekommande fall även i kombination med att samma part ensidigt har rätt att ändra avtalsvillkor, talar detta för att ett villkor ska anses oskäligen. Det kan även utläsas ur prop. 1975/76:81 att om en part ensidigt kan ändra avtalsvillkor talar detta för oskälighet. I praxis avseende ansvarsbegränsningar kan det även utläsas en princip om att ansvarsbegränsningar ska tolkas restriktivt, och till den som utformat ansvarsbegränsningens nackdel, om klausulen är en del av ensidigt utformade standardvillkor. I praxis som behandlat frågan huruvida en ansvarsbegränsning ska anses vara oskäligen enligt 36 § AvtL har domstolarna inte direkt pekat på att omständigheten att en part ensidigt utformat avtalsvillkor talar för oskälighet. I NJA 2022 s. 354 anförde de skiljaktiga justitieråden i HD att det talade för att den aktuella ansvarsbegränsningen skulle anses oskäligen eftersom klausulen fanns i allmänna villkor. De allmänna villkoren var dock inte ensidigt utformade av den ena parten.

Resonemanget i NJA 2022 s. 354 avseende allmänna villkor föranleder även en diskussion kring en annan del i bedömningen av ansvarsbegränsningars oskälighet, vilken roll det spelar att en ansvarsbegränsning återfinns i ett standardavtal. Ur NJA 1979 s. 483 kan utläsas att HD ansåg att det talar emot oskälighet att en ansvarsbegränsning är en del av ett standardavtal som har blivit accepterat av både köpar- och säljarintressenter. Lindmark är istället av en annan åsikt och menar att det inte är någon garanti att avtalsvillkor är balanserade enbart mot bakgrund av att de är en del av ett standardavtal. Enligt de skiljaktiga justitieråden i NJA 2022 s. 354 bör hänsyn tas till om en ansvarsbegränsning är en del av allmänna villkor som inte varit föremål för diskussion mellan parterna. Detta är i sådana fall en sådan omständighet som talar för att ansvarsbegränsningen ska anses vara oskäligen. Det står därmed i kontrast till HD:s tidigare uttalanden i NJA 1979 s. 483. I NJA 2022 s. 354 resonerade varken majoriteten i HD, eller de skiljaktiga justitieråden, kring de aspekter som HD i NJA 1979 s. 483 gjorde. Generellt sett kan det därför

antas att det kan tala för att en ansvarsbegränsning ska anses oskälig om villkoret är en del av ett standardavtal. Omständigheter i det enskilda fallet, exempelvis att specifika allmänna villkor generellt accepterats av både köpare och säljare, skulle dock kunna föranleda en annan bedömning i enlighet med NJA 1979 s. 483. I relation till en parts underlägsna ställning kan följande anföras om villkor i standardavtal. I NJA 2022 s. 354 ansåg inte de skiljaktiga justitieråden att den ena parten direkt intog en underlägsen ställning i avtalsförhållandet men trots detta ansåg de att huruvida ansvarsbegränsningen var en del av ett standardavtal hade betydelse för oskälighetsbedömningen. Gissningsvis skulle omständigheten att en ansvarsbegränsning finns i ett standardvillkor kunna få ännu större betydelse om ena parten faktiskt anses inta en underlägsen ställning, mot bakgrund av de argument som anförts ovan om att kraven generellt borde vara lägre ställda om en part intar en underlägsen ställning.

Av betydelse för bedömningen av om en ansvarsbegränsning ska anses vara oskälig är om den part som begränsat sitt ansvar samtidigt har undanhållit information eller lämnat en garanti eller andra positiva uppgifter. Sådana omständigheter kan föranleda en tillämpning av 36 § AvtL. Mot bakgrund av praxis behöver dock inte ett åsidosättande göras med hänvisning till 36 § AvtL om en part lämnat en garanti eller andra positiva uppgifter. Av betydelse är vidare att HD har konstaterat att sådana ansvarsbegränsningar, som tydligt begränsar ena partens ansvar beträffande lämnade uppgifter, ska anses giltiga. Det innebär att 36 § AvtL som utgångspunkt inte ska tillämpas på sådana ansvarsbegränsningar som har preciserats på så sätt att de även omfattar sådana av parten lämnade uppgifter. Det framstår dock som rimligt att om ytterligare omständigheter föreligger i det enskilda fallet, skulle domstolarna kunna finna även ett sådan preciserad ansvarsbegränsning vara oskälig. Därför framstår det inte heller som osannolikt att domstolarna skulle kunna finna att en sådan preciserad ansvarsbegränsning vara oskälig för det fall att en part intar en underlägsen ställning, exempelvis i kombination med att avtalet består av allmänna villkor som utarbetats av den starkare parten. Tvärtom anser jag att det framstår som troligt att domstolarna skulle vara mer villiga att göra bedömningen att en sådan ansvarsbegränsning är oskälig om en starkare part lämnat garantier eller övriga positiva uppgifter till en underlägsna parten.

Om den part som begränsat sitt ansvar genom en ansvarsbegränsning orsakar motparten skada genom grov vårdslöshet torde det vara ett starkt stöd för att domstolarna ska kunna anse en ansvarsbegränsning som oskälig. Både lagstiftaren och HD har uttalat att giltigheten av ansvarsbegränsningar vid grov vårdslöshet ska angripas med hjälp av 36 § AvtL, till skillnad från den tidigare dolda kontrollen. Även om en ansvarsbegränsning numera inte automatiskt ska anses som ogiltig vid grov vårdslöshet torde synsättet fortsättningsvis vara att ansvarsbegränsningar ska bemötas med restriktivitet om grov vårdslöshet föreligger. Att en ansvarsbegränsning inte med automatik ska anses ogiltig vid grov vårdslöshet ger även domstolarna möjligheter att låta en

ansvarsbegränsning vid grov vårdslöshet, i det enskilda fallet, vara giltig med hänsyn till andra omständigheter. Om inga andra omständigheter i det enskilda fallet talar emot, borde dock utgångspunkten vara att en ansvarsbegränsning ska anses vara oskälig vid grov vårdslöshet. I fall där ena parten intar en underlägsen ställning bör denna utgångspunkt vara ännu starkare, mot bakgrund av den argumentation som förts tidigare i detta kapitel. Det framstår även som troligt att mycket kvalificerade omständigheter behöver föreligga i det enskilda fallet för att en ansvarsbegränsning ska anses giltig vid grov vårdslöshet, samtidigt som en part intar en underlägsen ställning.

Ansvarsbegränsningar som begränsar ansvar för indirekt skada får som utgångspunkt anses vara giltiga i kommersiella förhållanden. Detta framförallt mot bakgrund av att HD respektive MD inte i något fall ansett en sådan begränsning vara oskälig i ett kommersiellt avtalsförhållande. Lundmark har i sin avhandling angett att vissa omständigheter skulle kunna föranleda att en sådan ansvarsbegränsning ändå anses oskälig. Mot bakgrund av att dessa omständigheter inte förelåg i rättsfallen som avsåg begränsning av indirekt skada är det möjligt att en domstol skulle kunna anse en begränsning avseende indirekta skador som oskälig i enlighet med de omständigheter som Lundmark presenterat. I nuläget finns dock inget faktiskt stöd för att en sådan begränsning skulle anses oskälig, även om sådana omständigheter hade förelegat. Eftersom huvudregeln enligt dispositiv rätt, vilket framförallt framgår av 40 § KöpL, är att skadeståndsskyldighet inte ska omfatta indirekta skador, och dispositiv rätt generellt kan användas som en måttstock vid oskälighetsbedömningen, framstår det som troligt att HD skulle anse en begränsning av indirekt skada som giltig även om en part intar en underlägsen ställning. Som ytterligare stöd för denna slutsats kan domstolarnas resonemang i NJA 1979 s. 483 samt MD 1995:33 anföras. I MD 1995:33 konstaterades att en part var starkare och trots detta ansåg MD en begränsning avseende indirekt skada som skälig. I NJA 1979 s. 483 menade HD att den aktuella begränsningen av indirekt skada inte ens kunde anses vara oskälig i ett konsumentförhållande. Det ska dock noteras att en avtalspart kan ha rätt till skadestånd avseende indirekta skador enligt 40 § 3 st. KöpL för det fall att säljaren varit försumlig, eller har lämnat en särskild utfästelse. Detta borde dock inte innebära att en domstol per automatik skulle anse en ansvarsbegränsning som begränsar indirekt skada som oskälig enbart på den grund att ena parten varit försumlig. Skulle istället en avtalspart handlat grovt vårdslöst förefaller det troligt att en ansvarsbegränsning avseende indirekta skador skulle kunna anses som oskälig mot bakgrund av vad som anförts i ovan stycke om grov vårdslöshet.

6.2 Slutsatser

Avslutningsvis ska en sammanfattning av uppsatsens slutsatser göras. Vid bedömningen av om en ansvarsbegränsning ska anses oskälig ska några centrala omständigheter normalt sett beaktas, parternas intresse av att minimera risker i sin verksamhet, om riskminimering kan göras på annat vis än genom en

ansvarsbegränsning, parternas möjlighet till försäkringsskydd, om ena parten brutit mot ett centralt åtagande samt graden av oaktsamhet. Förhållandet mellan ett arvode och en ansvarsbegränsning kan också ha betydelse. Dessa omständigheter, i kombination med att den sammantagna riskfördelningen mellan parterna inte anses jämnt fördelad, kan därför leda till att en ansvarsbegränsning i kommersiella förhållanden anses oskälig. De omständigheter som nu nämnts har lyfts fram av domstolarna i relation till uppdragsförhållanden. Jag anser dock att samma omständigheter även kan beaktas i andra typer av avtalsförhållanden, exempelvis vid köp av andra tjänster eller varor. Detta har även i viss mån bekräftats av praxis. Huruvida ett avtalsvillkor är en del av ett standardvillkor kan också ha betydelse för oskälighetsbedömningen. Trots att det är relativt tydligt vilka centrala omständigheter som ska beaktas föreligger det fortfarande osäkerhet kring hur domstolarna värderar omständigheterna i individuella fall. Detta mot bakgrund av de olika utfallen i KPMG-domen och NJA 2022 s. 354, samt avsaknad av ytterligare praxis. Att de skiljaktiga justitieråden i NJA 2022 s. 354 gjorde en annan värdering av omständigheterna än majoriteten bidrar också till detta synsätt. Vidare är det svårt att dra någon konkret slutsats kring vad som kan anses vara en skälig nivå på en begränsning i belopp. Det som kan konstateras är att tio prisbasbelopp ansågs vara en låg summa med tanke på de aktuella omständigheterna i ett mål, samt att 10-25 gånger arvodet för ett uppdrag ansågs som en rimlig begränsning i ett annat mål. Vidare kan konstateras att användandet av en ansvarsbegränsning som innebär en generell beloppsbegränsning, och exempelvis avser alla typer av skador eller alla typer av uppdrag som en uppdragstagare åtar sig, kan öka sannolikheten för att ansvarsbegränsningen anses oskälig i enskilda fall.

Avseende ansvarsbegränsningar i avtalsförhållanden där en part intar en underlägsen ställning finns det som tidigare nämnts ingen praxis som har behandlat denna situation. Det framstår dock som sannolikt att kraven avseende de centrala omständigheter som ska beaktas vid oskälighetsbedömningen ska anses vara lägre ställda när en part intar en underlägsen ställning. Andra omständigheter, förutom de som ovan nämnts, som skulle kunna inverka på bedömningen av om en ansvarsbegränsning anses oskälig när en part intar en underlägsen ställning är om det aktuella villkoret ensidigt utformats av den starkare parten, eller om den starkare parten har en ensidig rätt att ändra avtalsvillkoren. Om den underlägsna parten kan likställas med en konsument, eller om det finns likheter med ett anställningsförhållande, kan detta även tala starkare för oskälighet.

Om en part undanhållit information eller lämnat en garanti eller andra positiva uppgifter kan detta påverka bedömningen av huruvida en ansvarsbegränsning anses oskälig. För att en ansvarsbegränsning ska anses skälig, trots en garanti eller andra positivt lämnade uppgifter, behöver ansvarsbegränsningen vara utformad så att ansvaret tydligt begränsas just avseende de lämnade uppgifterna. Det framstår dock som möjligt att en domstol även skulle kunna anse

en preciserad ansvarsbegränsning, som omfattar exempelvis en lämnad garanti, som oskälig om det med hänsyn till övriga omständigheter i ett aktuellt fall framstår som oskäligt att upprätthålla ansvarsbegränsningen. Avseende grov vårdslöshet så talar det starkt för att en ansvarsbegränsning ska anses oskälig om ena parten har varit grovt vårdslös. Något kort ska avslutningsvis även sägas om ansvarsbegränsningar som avser indirekt skada. Sådana ansvarsbegränsningar får som huvudregel anses vara skäliga. Detta gäller även om en part intar en underlägsen ställning. Det skulle dock kunna finnas omständigheter som skulle kunna tala för att en sådan ansvarsbegränsning kan vara oskälig i enskilda fall, exempelvis om ena parten varit grovt vårdslös.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Prop. 1975/76:8 med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.

Prop. 1983/84:92 om avtalsvillkor mellan näringsidkare.

SOU 1974:83 Generalklausul i förmögenhetsrätten.

Rättsfall m.m.

Högsta domstolen

NJA 1979 s. 483.

NJA 1979 s. 666.

NJA 1983 s. 332.

NJA 1987 s. 639.

NJA 1989 s. 346.

NJA 1992 s. 290.

NJA 1993 s. 436.

NJA 2016 s. 237.

NJA 2017 s. 113.

NJA 2022 s. 354.

Marknadsdomstolen

MD 1985:16.

MD 1990:10.

MD 1995:3.

MD 1995:33.

MD 2006:30.

MD 2010:12.

Skiljedomar

Skiljedom mellan KPMG och Profilgruppen, meddelad i Stockholm den 22 december 2010.

Litteratur

André, Mathias (1986), 'Strukturer i avtalslagen' SvJT s. 526-548.

Bernitz, Ulf (1987), 'Småföretagarskydd mot oskäligen avtalsvillkor, särskilt 36 § avtalslagen', i: Lindskog, Stefan m.fl. (red.), *Festskrift till Sveriges Advokatsamfund*, Norstedts förslag s. 107-143.

Bernitz, Ulf (2018), *Standardavtalsrätt*, 9 uppl., Norstedts Juridik.

Bernitz, Ulf - Carlsson, Mia - Heuman, Lars - Leijonhufvud, Madeleine - Magnusson Sjöberg, Cecilia - Seipel, Peter - Vogel, Hans-Heinrich - Warnling-Nerep, Wiweka (2017), *Finna rätt: juristens källmaterial och arbetsmetoder*, 14 uppl., Wolters Kluwer.

Blomkvist, Christina (2011), 'Med vederbörlig omsorg – en skiljedom om due diligence' JT nr 2 2011/12 s. 299-312.

Gorton, Lars – Lindell-Frantz, Eva (2022), 'Skatterådgivarens ansvarsbe-gränsning' JT nr 1 2022/23 s. 97-110.

Håstad, Torgny (2009), *Köprätt och annan kontraktsrätt*, 6 uppl., Iustus Förlag.

Kihlman, Jon, Köplag (1990:931) 19 §, Lexino 2021-02-05 (JUNO).

Kleineman, Jan (2018), i: Nääv, Maria m.fl. (red.), *Juridisk metodlära*, 2 uppl., Studentlitteratur.

Lindmark, Dan (2005), 'Om jämkning av kommersiella avtal', i: Flodgren, Boel m.fl. (red.), *Avtalslagen 90 år – Aktuell nordisk rättspraxis*, s. 281-294, Norstedts Juridik.

Lundmark, Thorsten (1996), *Friskrivningsklausuler giltighet och räckvidd – särskilt som friskrivning i kommersiella avtal om köp av lös egendom*, Iustus Förlag.

Munukka, Jori (2017), '36 § avtalslagen som universalverktyg mot friskrivningar och ansvarsbegränsningar', JT nr 2 2017/18 s. 393-414.

Norlén, Andreas (2004), *Oskälighet och 36 § avtalslagen*, Linköpings universitet.

Norlén, Andreas - Ramberg, Christina (2021), 'Vigilansprincipen i förmögenhetsrätten', SvJT s. 373-382.

Ramberg, Christina (2010), 'Skiljedom om jämkning av ansvarsbegränsning, reklamation, rådgivaransvar, skadeståndsberäkning och prisavdrag', JT nr 4 2010/11 s. 918-933.

Ramberg, Christina - Ramberg, Jan (2019), *Allmän avtalsrätt*, 11 uppl., Norstedts Juridik.

Regner, Nils (utgivare) (1976), *NJA II Tidskrift för lagstiftning*, P. A. Norstedt & söners förlag.

Sandgren, Claes (2005), 'Är rättsdogmaten dogmatisk?', i: *Tidsskrift för rettsvetenskap*.

Svensson, Ola (2007), 'Standardavtal', i: Lindell-Frantz, Eva m.fl. (red.), *Festskrift till Lars Gorton*, Juristförlaget i Lund, s. 549-571.

von Post, Claes-Robert (1999), *Studier kring 36 § avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden*, Jure.